

Şia Hadis Tarihine Genel Bir Bakış

Dr. Ali Nasiri

Şia hadis tarihi ile Ehl-i Sünnet hadis tarihi dönemleri arasında üç yönden farklılık vardır:

1- Ehl-i Sünnet hadis tarihindeki ilk dönem olan hadis yazımının yasaklanma dönemine benzer bir döneme Şia hadis tarihinde rastlanmamaktadır. Çünkü hadis yazımının yasaklanması, başta Allah Resulü olmak üzere Ehl-i Beyt İmamları ve Şii muhaddislerinin reddedip kınadığı ve bu çerçevede Şii araştırmacılarına göre halifelerin kendi siyasi amaçları doğrultusunda Ehl-i Beyt'i (a.s) saf dışı bırakma çabalarından kaynaklanan bir uygulamadır.

Diğer bir ifadeyle, Şia hadis tarihinde herhangi bir kopukluk yaşanmamış ve bu şekilde hadis zincirleri eksiksiz olarak Risalet ve İmamet sahiplerine ulaşmıştır. Buna göre Şia hadis tarihinin ilk dönemini hadislerin yazıldığı ilk dönem oluşturmaktadır.

2- Ehl-i Sünnet'in ilk hadis mecmuaları, şifahi yolla ve ağızdan toplanan hadislerden oluşmaktadır. Yani Buhari ve Müslim gibi muhaddisler, kendi üstatlarından duydukları rivayetlerden yola çıkarak "Sahiheyin" olarak adlandırılan Sahih-i Buhari

ve Sahih-i Müslim'i hazırlamışlardır. Oysa Şia'nın ilk hadis mecmualarını derleyenler, "Usul-i Erba'a Mi'a"¹ gibi yazılı sünnetlerden faydalanmışlardır.

3- Şia hadis dönemlerinde yasak ve keşintinin olmayışı, hadislerin yazılı sünnete dayanması ve bir nevi Ehl-i Beyt İmamlarının bu sahifelere nezaret etmesiyle sahte ve uydurma hadis meselesi Ehl-i Sünnet'e nazaran daha azdır.

Şia hadis tarihini aşağıdaki altı dönemde dâhilinde inceleyebiliriz:

1- İlk sahifelerin ortaya çıkışı

2- Usul-i Erba'a Mi'a adıyla Şia hadis mirasının oluşması

3- İlk hadis mecmualarının tedvin dönemi

4- Hadis mecmualarının tekmiil ve tanzim dönemi

5- Hadis ilminin zayıflama ve durgunluk dönemi

6- Tekrar canlanma ve hadis ilmine müracaat dönemi

¹ Dörtüyz İlke

Birinci Dönem:

İlk Hadis Mushaflarının Ortaya Çıkışı

Şia'nın ilk hadis mushaflarının yazılması Resulullah (s.a.a) döneminden İmam Zeynelabidin (a.s) dönemine kadardır. Yani hk. I. yüzyıldaki halifelerin hadis nakline ve yazımına getirdikleri şiddetli yasak dönemine denk gelmektedir.

Şia'nın ilk hadis mushaflarını iki bölümde inceleyebiliriz:

a) Tarih Kaynaklarında Adı Geçen Mushaflar

Tarih veya hadis kaynaklarında adı geçen fakat günümüzde mevcut olmayan mushaflardan bazıları şöyledir:

1- Selman-i Farisi kitabı; Bu sahife, Hz. Muhammed'in (s.a.a) vefatından sonra İslam dini hakkında bilgi edinmek üzere Roma Kralı tarafından gönderilen Katolik din adamları ile Hz. Ali (a.s) arasındaki diyalogların Selman-i Farisi tarafından kaleme alınmasıyla oluşmuştur. İbn Şehraşub'a göre Selman-i Farisi, Hz. Ali'den sonra telifi olan ilk kimsedir.

2- Ebuzer-i Giffari'den Kitabı'l Hutbe; Bu kitapta Hz. Ebuzer, Peygamber Efendimiz'den sonra vuku bulan olayları beyan ve teşrih etmiştir.

3- Hz. Ali'nin verdiği hükümleri içeren Abdullah İbn Abbas'ın sayfaları.

4- Sahife-i Cabir diye meşhur² olan Cabir b. Abdullah Ensari kitabı; Bazılarına göre bu kitabın muhtevası Hacc amelleridir ve bazı-

² Fuat Sezgin, Cabir Abdullah Ensari sahifesinin ilk asırda ve Emeviler döneminde yazılan hadis yazmalarından olduğunu belirtmiştir. Arap El Yazmalar Tarihi, s. 123

larına göre ise Resulullah'ın Veda hutbesini içermektedir.

5- Ali b. Ebi Rafi kitabı; Hz. Ali'nin kâtibî ve yoldaşlarından olan bu zatın abdest, namaz ve oruç gibi fıkhi konulardan oluşan bu kitabı Ehl-i Beyt'in övgüsüne mazhar olmuştur.

6- Esbağ b. Nebate kitabı; Hz. Ali'nin Malik-i Eşter'e gönderdiği Ahidname ve Muhammed b. Hanife'ye yazdığı vasiyetle birlikte o Hazret'in bazı hükümleri bu kitapta yer almıştır.

7- Meysem-i Temmar kitabı; Hz. Ali'nin bir nevi Kur'an tefsiri olan bu kitap, Meysem'in yazdığı başka kitaplarda da rivayet edilmiştir. Fakat bu kitapların içeriği ve akabetiyle ilgili elimizde herhangi bir bilgi mevcut değildir.

8- Zeyd b. Vehb Cehni kitabı; Hz. Ali'nin hutbelerinden bir kısmını içerdiği nakledilmiştir.

9- Haris b. Abdullah Aver-i Hamedani kitabı; Şeyh Tusi'den gelen rivayete göre Haris, Hz. Ali ile bir Yahudi arasında geçen diyalogları bu kitapta toplamıştır.

10- Ubeydullah b. Hürri-i Cufi kitabı; Bu kitap, Hz. Ali'nin hutbelerinden bir kısmını içermektedir.³

b) Günümüze Ulaşan Hadis Mecmuaları

Nehc'ül Belağa, Sahife-i Seccadiye gibi bazı mecmualar tarih içerisinde kaybolmadan kısmi de olsa elimize ulaşmıştır. *Kitab-ı Ali* gibi bazı mecmualar ise Masum İmamların nezdinde ve korumasındadır.

³ Biharu'l Envar, c. 1, s. 31-32, Vesailü's-Şia, c. 1, s. 6-8, Ta'sisu's-Şia, s. 280-285

1- Kitab-ı Ali

Tarih kaynaklarında ve bazı rivayetlerde Cami'a, Cifr-i Cam'i, Sahife-i Ali, Sahifet'ül Feraiz gibi çeşitli adlarla bilinen bu kitap, Resulullah'ın (s.a.a) imla etmesiyle Hz. Ali (a.s) tarafından yazılmıştır ve uzunluğunun yetmiş zira'a (yani yaklaşık otuz beş metre) kadar olduğu nakledilir. Bu bilgiden yola çıkarak kitabın tomar şeklinde olduğunu söyleyebiliriz. Bir rivayete göre Hz. Muhammed (s.a.a) bu kitabı Ehl-i Beyt'e (a.s) bir ilmi miras maksadıyla Hz. Ali'ye (a.s) yazdırmıştır.

Besair'ud Derecat kitabında şöyle nakledilmiştir:

“Allah Resulü (s.a.a) Hz. Ali'ye (as): “Sana söylediklerimi yaz” dedi, Hz. Ali: “Ey Allah'ın Peygamber'i benim unutmamdan mı endişeleniyorsun?” deyince Resul-i Ekrem: “Senin unutacağından endişelenmiyorum çünkü Allah Teâlâ'dan senin unutkanlıktan korunmanı diledim ama ortakların için yaz.” diye buyurdu. Hz. Ali “Kimdir benim ortaklarım” şeklinde sorunca Allah Resulü “Neslinden olan İmamlar” diyerek cevapladı.”⁴

Masum İmamlardan gelen bazı rivayetlerde, ilimlerini Ruhü'l Kuds'ün yanı sıra Kitab-ı Ali'den de aldıkları nakledilmiştir.

Onların bu kitaba sık sık müracaat etmeleri ve bazen de dosta düşmana gösterecek Kitab-ı Ali ile iftihar ettikleri de gelen rivayetlerle sabittir. Örneğin Ebu Basir'den gelen bir rivayet şöyledir:

“İmam Cafer-i Sadık'a miras hakkında bir soru sordum. İmam “Acaba Kitab-ı Ali'yi görmek ister misin?” dedi. Ben de “Kitab-ı Ali yok olmamış mıydı?” deyince İmam

“Ey Eba Muhammed, Kitab-ı Ali asla yok olmayacak!” diyerek kitabı getirdi. Kitap oldukça büyüktü ve onda şöyle yazıyordu: “Ölen kişinin mirasçısı sadece amca ve dayısı ise, amca üçte iki ve dayı üçte birlik paya sahiptir.”⁵

Fuzeyl ise şöyle nakletmiştir:

“İmam Muhammed Bakır bana şöyle buyurdu: “Ey Fuzeyl yetmiş zira'a uzunluğundaki Kitab-ı Ali bizim yanımızdadır ve dünyada öyle bir ihtiyaç yoktur ki onda karşılığı olmasın hatta kendi kefareti bile.”⁶

Necaşi, Muhammed b. Uzafer b. İsa Seyrefi'nin hal tercesinde şöyle der:

“Uzafer b. İsa Seyrefi şöyle demiştir: “Hukm b. Uteybe (Ehl-i Sünnet fakihlerinden) ile birlikte İmam Muhammed Bakır'ın yanındaydık. Bir takım sorular soruyor ve İmam da ona oldukça saygı gösteriyordu. Derken bir meselede ihtilafa düşünce İmam Muhammed Bakır: Evladım! Kalk ve Kitab-ı Ali'yi getir dedi. O da

Şia'nın ilk hadis mushaflarının yazılması Resulullah (s.a.a) döneminden İmam Zeynelabidin (a.s) dönemine kadardır. Yani hk. I. yüzyıldaki halifelerin hadis nakline ve yazımına getirdikleri şiddetli yasak dönemine denk gelmektedir.

⁴ Besairu'd-Derecat, s. 187

⁵ Muhtelefu'ş-Şia, c. 9, s. 29

⁶ Biharü'l Envar, c. 26, s. 34

gidip büyükçe, tomar şeklinde bir kitap getirdi. İmam o kitaptan meseleyi buldu ve şöyle buyurdu: bu Ali'nin yazısı ve Peygamber'in imlasıdır.”⁷

Birçok rivayette Masum İmamların şöyle buyurdıkları nakledilmiştir:

“Kitab-ı Ali’de şöyle denilmiştir, Kitab-ı Ali’de gördüğümüz üzere veya Kitab-ı Ali’de okuduğumuz üzere vb.”⁸

Ehl-i Beyt İmamları'nın kıyamete kadar ümmet için gerekli olan her şey bu kitapta mevcuttur diye buyurmaları da bu kitabın kapsamı ve zenginliğinin bir nişanesidir.

Burada akla gelen “Bir kitap bunca mevzuyla nasıl içerebilir?” sorusuna da “Konuların ana mihverlerine değinmek suretiyle” diye cevaplamak mümkündür.

Kitab-ı Ali hakkında bilgi içeren rivayetleri incelediğimizde, bu kitabın ahkâm ve fıkhi meseleler haricinde ahlak, tefsir ve gelecekte vuku bulacak bazı olaylar hakkında bilgiler içerdiğini görüyoruz.⁹

Her ne kadar Ehl-i Beyt'in (a.s) muhabbetini taşıyan veya taşımayan birçok kimşenin bu kitabı gördüğü bilinse de¹⁰ Ehl-i Beyt'in (a.s) genel tavrı bu kitabın gizli kalması yönünde olmuştur ve bazı delillere göre bu kitap hal-i hazırda İmam Mehdi'nin (af) yanındadır.

⁷ Durus fi'l Fıkhi'l İmamiyye, s. 190

⁸ bkz. el-Hilaf, c. 1, s. 132, el-Muhazzab, c. 2, s. 31, es-Serair, c. 3, s. 560, el-Mutaber, c. 1, s. 50, 99

⁹ Daha fazla bilgi için bkz. Mec'meu'l Kaide, c. 12, s. 513, Zübdetü'l Beyan, s. 485, Kafi, c. 1, s. 41, c. 2, s. 136, 259, 347

¹⁰ Rical-i Necaşi, s. 306

2- Mushaf-ı Fatma

Kitab-ı Fatma veya Suhuf-i Fatma adıyla da bilinen bu kitap hakkında şöyle rivayet edilmiştir: Resulullah'ın vefatından sonra Allah Teâlâ Hz. Fatma'nın (s.a) yanına bir melek gönderdi. Melek, Hz. Fatma'nın muşibet ve acısını teselli edip dindirmek, babasının cenneteki makamını göstermek için ve çeşitli konular üzerine Fatma (sa) ile sohbet etmekle görevlendirilmişti. Hz. Fatma (sa) melekle aralarında geçen konuşmaları Hz. Ali'ye (a.s) aktardı ve o da, o konuşmaları yazdı. Dolayısıyla burada mushafın kaynağı Melek, imla eden Hz. Fatma ve yazan ise Hz. Ali'dir.

Ebu Ubeyde ise şöyle nakletmiştir: İmam Cafer-i Sadık'a (a.s) Mushaf-ı Fatma'yı sordum. İmam uzun bir sessizlikten sonra şöyle buyurdu:

“Fatma (sa) Resulullah'ın vefatından sonra yetmiş beş gün hüznü bir halde yaşadı. Yanına Cebrail gelir ve başsağlığı dileyerek onu teselli ederdi ve onu babasının konumu ile kendisinden sonra evlatlarının yaşayacağı olaylardan haberdar ederdi. Ali (a.s) ise bunları yazdı. Mushaf-ı Fatma budur.”¹¹

Bazı rivayetlerden yola çıkarak Ehl-i Sünnet nezdinde Mushaf-ı Fatma'nın yanlış bilindiğini söyleyebiliriz. Ne yazık ki gerçeğin dışında bir düşünceyle Şiiilerin Kur'an ayetlerinde tahrif olduğuna ve kaybolan ayetlerin de bu mushafta yer aldığına dair bir inanç taşıdığını zannetmişlerdir. Bu nedenle Masum İmamlar (a.s) her fırsatta açıklıkla bu mushafın hiçbir Kur'an ayeti içermediğini beyan etmişlerdir.

¹¹ Besairu'd-Derecat, s. 173

Bu iftira Masum İmamlardan sonraki dönemlerde hatta günümüzde bile devam etmektedir. Konuyla ilgili Haşimi Maruf Hasani şöyle yazmaktadır:

“Ehl-i Sünnet’in bazı yazar ve muhaddisleri Şia’ya iftira atarak; “Mushaf-ı Fatma bildiğimiz Kur’an’dan başka bir Kur’an’dır.” şeklinde bir inanca sahip olduğunu ileri sürmüşlerdir.”¹²

Allame Askeri konuyla alakalı olarak şu noktalara değinmiştir:

“Ehl-i Sünnet’ten bazı kimselerin Ehl-i Beyt mektebini savunanlara yönelik bir diğer iftiraları ise bu mektebi savunanların Mushaf-ı Fatma’yı başka bir Kur’an olarak gördüklerini iddia etmeleridir. Bu iddiaya delil olarak da ilk dönemlerde bazı Müslümanların Kur’an’a “Mushaf” demelerini göstermektedir.”¹³

Masum İmamların (a.s) Mushaf-ı Fatma’dan bahsettikleri her vakit bu mushafın Kur’an olmadığını vurgulamaları da bu şüpheyi ortadan kaldırmaya yöneliktir.

İmam Cafer-i Sadık Mushaf-ı Fatma hakkında şöyle buyurmuştur:

“Andolsun Allah’a ki Mushaf-ı Fatma bizim yanımızdadır ve onda tek bir ayet bile yoktur.”¹⁴

Diğer bir rivayette İmam Musa Kazım şöyle buyurmuştur:

“Mushaf-ı Fatma benim yanımızdadır ve onda Kur’an’dan bir parça yoktur.”¹⁵

¹² Diraset fi’l Hadis ve’l Muhaddisin, s. 302

¹³ Mealimu’l Müderriseteyn, c. 2, s. 32

¹⁴ Besairu’d-Derecat, s. 173

¹⁵ age, s. 173

Bütün bu rivayetlerden yola çıkarak Mushaf-ı Fatma’nın aslında genel manada Müslümanlar¹⁶ ve hükümdarların¹⁷ özelde ise Hz. Fatma’nın evlatlarının yaşayacağı olayları içerdiğini söyleyebiliriz.

Örneğin İmam Hasan’ın evlatlarından olan Muhammed ve İbrahim, dönemin hükümdarı Mansur-i Devanegi’ye karşı kıyam ettiklerinde İmam Cafer-i Sadık “Mushaf-ı Fatma’da onların adında bir hükümdara rastlamadım.” diye buyurmuştur.¹⁸

3- Mushaf-ı Ali

Mushaf-ı Ali; Resulullah’ın emri ve isteğiyle vefatından hemen sonra Hz. Ali tarafından toplanan fakat insanlara sunulduğunda gerekli ilgiyi görmediğinden gözlerden irak bir şekilde Ehl-i Beyt’in ilmi mirası olarak o Hazretlerin ellerinde dolaşan ve bazı rivayetlere göre hal-i hazırda Hz. Mehdi’nin yanında olan Kur’an mushafıdır.

Hk. IV. yüzyılda yaşayan İbn Nedim Verraka göre; Hz. Ali, Resulullah’ın vefatından sonra Kur’an’ı toplayınca dek sırtına âbâ giymeyeceğine (evden dışarı çıkmayacağına) yemin ederek evden dışarı çıkmamak suretiyle Kur’an’ı topladı ve ilk mushaf özelliğini taşıyan bu Kur’an, Câfer soyunun nezdindedir.¹⁹

Muhammed İbn Sirin, Akreme’den şöyle nakletmiştir:

¹⁶ Mealimu’l Müderriseteyn, c. 2, s. 312

¹⁷ age, c. 2, s. 364

¹⁸ Menakib-i Ali Ebi Talib, c. 3, s. 374, Besairu’d-Derecat, s. 181

¹⁹ el-Fihrist, s. 30, Daha fazla bilgi için bkz. Biharu’l Envar, c. 28, s. 266

“Ebu Bekir’in hilafetinin ilk günlerinde Ali İbn Ebi Talib evinden hiç dışarı çıkmadı ve Kur’an’ı topladı.”²⁰

İbn Cezza Kelbi ise şöyle demiştir:

“Resulullah’ın döneminde Kur’an-ı Kerim çeşitli sahifelerde ve Müslümanların sinelelerindeydi fakat Peygamber’in vefatından sonra Ali İbn Ebi Talib Kur’an’ı nüzul sırasına göre topladı, şayet bu mushaf bulunursa onda pek çok bilgi vardır.”²¹

Şeyh Mufid’in bu konu hakkındaki görüşü şöyledir:

“Emir’el Müminin, Kur’an-ı Kerim’i nüzul sırasına göre topladı. Mekki ayetleri Medeni ayetlere ve mansuh ayetleri nasih olana göre mukaddem kıldı ve her şeyi uygun yerine yerleştirdi.”²²

Bazı rivayetlerden anlaşıldığı üzere İmam Ali (a.s) bu görevi Resulullah’ın (s.a.a) emri üzere yerine getirmiştir.²³

Sonuç itibariyle dikkat edilmesi gereken konu, tahrif iddiasında bulunan kimselelerin aksine Hz. Ali’nin hazırladığı mushafın asla elimizdeki Kur’an’ın tahrif olduğu manasına gelmemesidir. Çünkü İmam Ali (a.s) mushafı üç nedenle toplamıştır:

1- Hz. Nebi (s.a.a) döneminde parça parça sahifeler halinde ve halkın ezberinde muhafaza edilen Kur’an’ın bir araya toplanmasının gerekliliği.

2- İmam Ali (a.s) halkın hidayeti, Kur’an’ı anlayıp, yaşamaları için ayetleri nüzul sırasına göre toplamıştır. Bu bağlamda Mekki

²⁰ el-İtkan fi Ulum-i Kur’an, c. 1, s. 57

²¹ et-Tamhid fi Ulum-i Kur’an, c. 1, s. 290

²² el-Mesailu’s-Serviyye, s. 79

²³ Menakib-i Ali Ebi Talib, c. 1, s. 319, Biharu’l E - var, c. 40, s. 155

olanları Medeni ayetlere göre mukaddem kılmak ve böylece ayetler arasında tam bir intibak oluşturmuştur.

3- İmam’ın (a.s) bu mushafı hazırlamadaki en büyük amacı ve aynı zamanda en önemli özelliği, Peygamber Efendimiz’den ayetlerin tefsir, tevil, nüzul sebebi, vb. gibi açıklamalarını içermesidir. İmam Ali, halkın arasında yer alacak Kur’an’ın, Peygamber’in (s.a.a) tefsiri ve açıklamalarını da içermesini istiyordu. Hz. Nebi’nin (s.a.a) tefsir ve tevil, nasih ve mansuh, muhkem ve müteşabih gibi tüm Kur’ani ilimleri kendisine talim ettiğini buyurması da bunu gösterir.²⁴ Bu açıklamadan sonra o Hazret’in (a.s) mushafını tefsirli Kur’an olarak tanımlayabiliriz. Dolayısıyla bu mushafı kabul etmek, asla elimizde bulunan Kur’an’ın tahrif olduğunu iddia etmek anlamına gelmez.

Bu eserin ilk hadis kaynakları arasında zikredilmesinin sebebi, tefsir rivayetleri yani Peygamberimizin (s.a.a) sözleri açısından zengin bir eser olmasıdır. Allah Resulü’nün (s.a.a) emri üzerine İmam Ali’nin (a.s) bu girişimde bulunması da Ehl-i Beyt’in (a.s) rivayetler mirasına verdiği önemi açıklayan bir diğer husustur.

4- Nehc’ül Belaga

Rabb’in kelamı değil ama beşer kelamından üstün olarak bilinen Nehc’ül Belaga, Seyyit Razi tarafından Hz. Ali’nin hutbe, mektup ve hikmetli sözlerinin toplanmasıyla ortaya çıkan bir eserdir. Seyyit Razi’nin Nehc’ül Belaga’yı (güzel konuşmanın yöntemi) böyle adlandırmasındaki sebep, İmam Ali’nin (a.s) sözlerinde olan o eşsiz fesahat ve belagattir. Öyle ki bu

²⁴ Tefsir-i Ayyaşi, c. 1, s. 14, Tefsir-i Safi, c. 1, s. 19

sözlerle tanışan herkes aslında uygun ve mantıklı konuşmanın da yöntemini öğrenmiş olur. Seyyit Razi, o dönemde (hk. IV. yüzyıl) var olan İmam Ali'nin sözlerinden sadece üçte birini bu kitapta toplamıştır.²⁵

Tarih boyunca bu eser için binlerce şerh, talik ve tercümenin yapılması, gerek Şia gerekse Sünni ulemanın nezdinde Kur'an-ı Kerim'den sonra Nehc'ül Belaga'nın önemini göstermektedir. Bu yüzden de Nehc'ül Belaga'yı Şia'nın en önemli rivayet miraslarından birisi olarak tanımlayabiliriz.

Günümüzde mevcut olan Nehc'ül Belaga 214 hutbe, 79 mektup ve 480 hikmetli söz içermektedir. Burada bilmemiz gereken konu, Nehc'ül Belaga'dan önce yazılmış bir takım mecmualarda da Hz. Ali'den bir takım söz ve hutbelerin bulunmuş olmasıdır. Nasr b. Muzahim (ö. 212), Ali b. Muhammed Naini (ö. 225), Abdulazim Hasani (ö. 224), İbrahim b. Muhammed Sakafi (ö. 283), Muhammed b. Cerir Taberi (ö. 310), Muhammed b. Yakub Kuleyni (ö. 329), Şeyh Müfid (ö. 413) vb. büyük âlimler kendi kitaplarında Hz. Ali'nin sözlerinin önemli bölümünü nakletmişlerdir.²⁶

Hz. Ali'nin hutbeleri, mektupları ve sözlerinin kayda alınması daha çok onun hilafeti döneminde gerçekleşmiş ve Seyyit Razi'nin ifadesiyle bu sözlerden yalnızca üçte biri Nehc'ül Belaga'ya yansımıştır. Bu da Hz. Ali'nin (a.s) önceki halifelerin aksine hadis yazımına engel olmadığı gibi ona önem verdiğini göstermektedir.

²⁵ bkz. Seyyid Razi'nin Nechü'l Belağa'ya Ö - sözü

²⁶ bkz. Hüseyini, Abduzzehra, Mesadi-i Nehcü'l B - lağa ve Esaniduhu. Caferi, Muhammed Mehdi, Nehcü'l Belağa'nın Senetleri Üzere Bir Araştırma, İmam Ali Dergisi, C. 12, Nehcü'l Belağa'nın Senetleri, s. 93-117

5-Sahife-i Seccadiye

Zebur-i Al-i Muhammed, İncil-i Ehl-i Beyt veya Uht'ul Kur'an diye de bilinen²⁷ Sahife-i Seccadiye, İmam Zeynelabidin'den (a.s) nakledilen çeşitli konularda önemli öğretilerin saklı olduğu bir dua mecmuasıdır. Dua, sünnetin bir parçası olduğundan sahife de bir nevi bir hadis mecmuasıdır.

Sahife'nin senet halkalarında kopukluk olsa da İlahi hüccetin dışında kimsenin sarf edemeyeceği engin maarif dolusu dua ve münacatları bunun İmam Zeynelabidin'den nakledildiğini kesin kılmaktadır.

Allame Seyyid Muhsin Cebel Amuli'nin konuyla ilgili görüşü şöyledir:

“Sahife'nin sonsuz belagat ve fesahati, kıymetli mana ve muhtevası, Allah katında huşu ve tevazuyu öğreten derin ve eşsiz kelamu ve Hak Teâlâ'nın huzurundan af dileyip ona tevessül etmedeki inanılmaz öğretileri bunun İmam Seccad'a (a.s) ait olduğunu gösteren en büyük şahitlerdir.”²⁸

Elimizde mevcut olan Sahife 54 duadan müteşekkildir. Muhaddisler aynı zamanda çeşitli hadis mecmualarını inceleyerek İmam Seccad'dan nakledilen diğer duaları derleyip çeşitli sahifeler yazmışlardır. Şeyh Hürr-i Amuli'den Sahifet'us-Seccadiye'tus-Saniye, Mirza Abdullah Efendi'den Sahife'tus-Seccadiye'tus-Salise, Muhaddis-i Nuri'den Sahifet'us-Seccadiye'tul Rabia, Seyyid Muhsin Cebel Amuli'den Sahifet'us-Seccadiye'tul Hamisa bunlardan bir kaçıdır.²⁹ Ayrıca Şeyh

²⁷ ez-Zari'a, c. 13, s. 345 ve c. 15, s. 18, es-Sahifetu's-Seccadiye, Araştırma, Ebtehi, s. 657, Fethu'l Ebbab, s. 76

²⁸ A'yanu's-Şia, c. 1, s. 638, Daha fazla bilgi için bkz. Fethu'l Ebbab, s. 76

²⁹ Daha fazla bilgi için bkz. er-Risaletu'r-Ricaliyye, s. 561-620

Aga Bozorg-i Tehrani Sahife için yaklaşık elli şerhten bahsetmiştir.³⁰

İkinci Dönem: Usul-i Erba'a Mi'e Adıyla Şia'nın Hadis Mirasının Şekillenmesi

Usul-i Erba'a Mi'e ya da Dört yüz İlke, Ehl-i Beyt İmamları özellikle de Sadıkayn (İmam Muhammed Bakır ve Cafer-i Sadık) döneminde yarenleri tarafından hazırlanan ve Şia'nın hadis mecmuaları için temel kaynak sayılan sahifeleridir.

Asl'ın³¹ Manası, Kitap ve Tasnif ile Farklılığı

Asl'ın manası hususunda âlimler tarafından iki farklı görüş aktarılmıştır:

1- Bazıları Asl'ı kitap ile eş anlamlı olarak görmüşlerdir. Allame Şuşteri bu görüşü şöyle savunmaktadır:

“Mutekaddimler (ilk dönemlerdeki) Asl ile kitabı birbiri yerine kullanmışlardır. Örneğin Şeyh Tusi, Ahmed b. Meysem için şöyle demiştir: Hamid b. Zeyd'den Melahim ve Delalet kitabı ile diğer bazı Usul nakledilmiştir. Ya da Ahmed b. Seleme için şöyle demiştir: Hamid b. Ziyad ondan Kitab-ı Ziyad b. Mervan Kandi gibi birçok Usul nakletmiştir. Gördüğümüz gibi Şeyh, kitab ile Usul'u birçok yerde birbiri yerine kullanmıştır.”³²

2- Çoğunluğun savunduğu diğer görüşe göre ise Asl ve kitap arasında özel ve genel mutlak kaidesi geçerlidir. Buna göre Asl aşğıdaki özellikleri taşıyan kitaba denir:

a- Sadece Masumların (a.s) sözlerini içermelidir. Kitap ise müellifin görüşlerini de ihtiva etmektedir.

b- Asl, başka bir kitaptan alıntı olmaz. Oysa kitap başka bir Asl'dan alıntı olabilir.³³

Bu görüşe göre Asl özel bir kitap türüdür. Kısaca onu şöyle tanımlayabiliriz: Asl, Masum İmamlara (a.s) ait herhangi bir dizim veya değişikliğe uğramamış ilk haldeki rivayetleridir.

Bu Usul'un varlığı Masum İmamlar ve ashabının hadis yazımına verdiği önemi göstermektedir.

Şeyh Bahaî, bir hadisin sıhhat şartları arasında Usul-i Erba'a Mi'e'de yer almasını belirttikten sonra Usul'un önemi hakkında şöyle demiştir:

“Hadis şeyhlerinden edindiğimiz bilgiye göre Usul'un sahip ve yazarları Masum İmamlardan herhangi bir hadis duyduklarında kısmen de olsa unutulmaması için hemen onu Usul'a kaydetmişlerdir.”³⁴

Bazı rivayetlerden anlaşıldığı üzere Masum İmamlar da bu Usul'den bazı bölümleri gözden geçirmişlerdir. Bu da Usul'ün güvenilirliğine katkı sağlamaktadır.³⁵

Usul'ün tam olarak ne zaman yazıldığı ve hangi Masum İmamlar'ın sözlerini içerdiğiyle ilgili farklı görüşler vardır. Şehid-i Evvel, Muhakkik-i Hilli, Şeyh Hüseyin Abdussamed (Şeyh Bahaî'nin babası) ve Muhakkik-i Damad'a göre bu Usul, İmam Cafer-i Sadık'ın (a.s) dört yüz ashabı tarafından yazılan ve İmam'ın söz ve sorulara verdiği yanıtları ihtiva eden hadis mecmuasıdır.

³⁰ ez-Zari'a, c. 13, s. 346-359

³¹ Usul'un tekili

³² Mukaddime-i Mü'cem Biharul' Envar, s. 47

³³ age, s. 47

³⁴ ez-Zari'a, c. 2, s. 126

³⁵ Vesailu's-Şia, c. 18, s. 59, 60, 71, 73...

U sul'ün tam olarak ne zaman yazıldığı ve hangi Masum İmamlar'ın sözlerini içerdiğiyle ilgili farklı görüşler vardır. Şehid-i Evvel, Muhakkik-i Hilli, Şeyh Hüseyin Abdussamed (Şeyh Bahai'nin babası) ve Muhakkik-i Damad'a göre bu Usul, İmam Cafer-i Sadık'ın (a.s) dörtyüz ashabı tarafından yazılan ve İmam'ın söz ve sorulara verdiği yanıtları ihtiva eden hadis mecmuasıdır.

Şehid-i Evvel şöyle yazmıştır:

“İmam Cafer-i Sadık'ın sorulara verdiği cevaplardan dörtyüz sahife dörtyüz müellif tarafından hazırlanmıştır.”³⁶

Muhakkik-i Hilli de şöyle demiştir:

“Sadece İmam Sadık'ın sorulara verdiği yanıtlardan dörtyüz tasnif dörtyüz müellif tarafından yazılmış ve bunlara Usul denilmiştir.”³⁷

Emin'ul İslam Tabersi'ye göre ise bu mecmuada İmam Cafer-i Sadık'ın yanıtlarıyla birlikte İmam Musa Kazım'ın da yanıtları bulunmaktadır.³⁸

Diğer görüşe göre ise Usul-i Erba'a Mi'e İmam Ali'nin döneminden başlayarak İmam Hasan Askeri'nin dönemine değin Masum İmamlar'ın tümünün özellikle de İmam Cafer-i Sadık'ın sözlerini ihtiva etmiştir.

Fazıl-i Derbendi bu konuda şöyle demiştir:

“İmamiye ekolündekiler Emir'el Müminin'den İmam Hasan Askeri'ye dek Usul diye meşhur olan dörtyüz kitap yazmışlardır.”³⁹

³⁶ ez-Zari'a, c. 2. s. 129

³⁷ age, c. 2. s. 129

³⁸ age, c. 2. s. 129

³⁹ Mukaddime-i Mü'cem Biharul' Envar, s. 48

Usul-i Erba'a Mi'e'nin Akibeti

Tarih kaynaklarından edindiğimiz bilgilere göre bu mecmua Şia'nın ilk hadis kaynaklarının yazıldığı *Muhammedun-i Selas*⁴⁰ yani *Üç Muhammed* dönemine dek var olmuş ve onlar tarafından istifade edilmiştir. Usul-i Erba'a Mi'e'nin bir bölümü ise Muhammed b. İdris Hilli (ö. 598), Seyyid İbn Tavus (ö. 673), Şehid-i Sani (ö. 966), Kef'emi (ö. 905) ve Mirza Hüseyin-i Nuri'nin dönemine kadar var olmuş ve ondan istifade edilmiştir.⁴¹

Şeyh Aga Bozorg-i Tehrani “*Ez-Zerie*” adlı eserinde Neccaşi'den Rical, Şeyh Tusi'den Fihrist, İbn Şehraşub'dan Mealim'ul Ulema gibi çeşitli tarih ve rical kaynaklarından yararlanarak 122 Usul fihristini açıklamıştır.⁴²

Bugün sadece on altısı elimize ulaşan bu hadis mecmualarını merhum Hasan Mustafafi “*el-Usul Sitte Aşr*” adlı kitapta toplamıştır.

Şeyh Aga Bozorg'a göre bu Usul'ün yok olmasında iki faktör etken olmuştur:

1- İlk hadis mecmualarının yazımı ile birlikte âlimlerin Usul-i Erba'a Mi'e'ye olan

⁴⁰ Muhammedun-i Selas ile Muhammed İbn-i Yakub Kuleyni, Şeyh Saduk Muhammed b. Ali b. Babevayh ve Şeyhu't-Taife Muhammed b. Hasan-i Tusi kastedilmektedir.

⁴¹ ez-Zari'a, c. 2. s. 134-135

⁴² age, c. 2. s. 135-167

İlgisi azaldı; çünkü zaten bu hadis mecmuaları Usul-i Erba'a Mie'den esinlenerek hazırlanmıştı ve ayrıca Usul-i Erba'a Mie'de belirli bir düzen ve fihristin olmayışı da ilginin azalmasına sebebiyet vermekteydi.

2- Ehl-i Sünnet⁴³ ekolünden fanatik görüşlü bazı kimselerin hk. 448 yılında Şeyh Tusi'nin kütüphanesini yakması sonucu birçok Usul yanmıştı.

Üçüncü Dönem: Şia'nın İlk Hadis Mecmualarının Yazımı

Şia hadis tarihinin ikinci dönemini inceleyen değindiğimiz üzere Masum İmamlar'ın ashabi, İmam Hasan Askeri'ye kadar Ehl-i Beyt'in hadis mirasını Usul kapsamında kaydetme çabasında bulunmuşlardır. Bu bağlamda herkes kendi metod ve yöntemleriyle ve de İmamlar'ın huzurundan faydalandığı kadıyla bir hadis sahifesi hazırlamaya çalışmıştır. Her ne kadar Hamid b. Ziyad, Yunus b. Abdurrahman, Muhammed b. Yahya gibi bazı muhaddisler bu sahifeleri bir araya getirip kapsamlı bir mecmua oluşturma çabasında bulunmuşsa da bu sahifelerin tümüne erişememeleri ve yalnızca fıkıh gibi bazı özel konulara odaklanmaları neticesinde kayda değer bir sonuç elde edememişlerdir.

Diğer taraftan Gaybet-i Suğra'nın bitmesi ve Gaybet-i Kübra'nın başlamasıyla kapsamlı bir hadis mecmuasının olmayışı ve var olan Usul'ün de dağınık ve perakende olması neticesinde fıkıh ve kelam gibi çeşitli konularda âlimler arasında ihtilafların meydana gelmesi, kapsamlı bir hadis mecmuasının varlığını zaruri hale getirmiştir.

⁴³ Şia Hadis Tarihi Üzere Bir Araştırma, s. 195

İşte bu eksikliğin giderilmesi için Sıkat'ul İslam Kuleyni (ö. 329), Şeyh Saduk (ö. 381) ve Şeyh Tusi (ö. 460) gibi büyük âlimler “*el-Kâfi*”, “*Men La Yahzuru'l Fakih*”, “*Medinet'ul İlm*”, “*Tahzib ve İstıbsar*” gibi kapsamlı hadis mecmualarını kaleme almışlardır. Mezkûr âlimlerden önce Ahmed b. Muhammed b. Halid Barki (ö. 274), Muhammed b. Saffar (ö. 290) ve Hamid-i Kummi (ö. 300) gibi büyük âlimler de bu konuda çaba sarfederek “*el-Mehasin*”, “*Besair'ud-Derecat*”, ve “*Gureb'ul Esnad*” adlı eserleri tedvin etmişlerdir. Aynı zamanda Muhammedun-i Selas döneminde de bu şahsiyetler veya Şeyh Saduk, Şeyh Tusi ve diğer âlimler tarafından “*Uyun-i Ahbar-i Rıza*”, “*el-Hisal*”, “*el-E'mali*”, “*el-Gaybe*” ve “*el-İktisad*” gibi çeşitli hadis mecmuaları yazılmıştır. Fakat ilk belirttiğimiz beş eser diğer mecmualara nazaran kapsam, senetlerinin güvenilirliği ve rivayetlerin içeriği bakımından daha zengin olduklarından Şii âlimlerinin ilgisine mazhar olmuş ve zamanla *Kütüb-i Hamse* (Beş Kitap) diye meşhur olmuşlardır. Sonraki dönemlerde “*Medinet'ul İlm*” adlı eserin yok olmasıyla geride kalan dört mecmua Kütüb-i Erba'a (Dört Kitap) adıyla Şia'nın dört temel hadis kaynağı olarak tanınmıştır.

Bu dört kaynak eserle ilgili kısa bilgiler aktaracağız:

1- Kâfi, Sıkat'ul İslam Muhammed b. Yakub Kuleyni (ö. 329)⁴⁴

Sıkat'ul İslam ve Reis'ul Muhaddis unvanıyla da bilinen Ebu Cafer Muhammed b. Yakub Kuleyni, İran'ın Rey şehri Kuleyn kasabasında⁴⁵ âlim ve zahid bir ailede dünyaya geldi. Kuleyni'nin doğum tarihi tam olarak

⁴⁴ کافی، ثقة الاسلام محمد بن يعقوب كليني

⁴⁵ Daha fazla bilgi için bkz. Mü'cemu'l Buldan, c. 4, s. 303

el-Kâfi, Şia'nın ilk ve en kapsamlı hadis kaynağıdır ve bazılarının deyişyle onun seviyesinde henüz bir kitap yazılmamıştır. Usul'de iki, furu'da dört ve ravza'da bir ciltten oluşan Kâfi toplamda 30 kitap, 326 bâb ve 16199 rivayetten oluşmaktadır.

bilinmese de çeşitli hesaplamalarla onun hk. 255 yılları yani İmam Mehdi'nin dünyaya gelişinden kısa süre önce veya sonra doğduğu tahmin edilmektedir.

Tarih kaynaklarında kesin bir kayıt olmasa da Kuleyni'nin hadis toplamak üzere Kufe, Bağdat, Şam ve Ba'lebek gibi şehirlere gittiği bilinmektedir. Rey şehrinde Şeyh-i Şia unvanıyla bilinen⁴⁶ Kuleyni, hk. 327 yılında yani vefatından bir iki yıl önce Bağdat'a gidip hadis eğitimi ile meşgul olmuştur. Kuleyni'nin Kâfi'yi yazmak için yirmi yıl çaba sarfettiği bilinmektedir buna göre bu mecmua İran'ın Kum veya Rey şehrinde yazılmıştır.⁴⁷

Merhum Kuleyni, Ali b. İbrahim Kummi, Muhammed b. Yahya Attar, Ebu Ali Aş'ari, Hüseyin b. Muhammed, Ahmed b. İdris, İbn Ferruh Saffari ve İbn Ukde gibi büyük âlimlerin huzurundan faydalanmıştır. Fakat üstatları arasında Kuleyni'ye en çok etki bırakanın Ali b. İbrahim-i Kummi (Tefsir-i Maruf'un Yazarı) ve Muhammed b. Yahya Aş'ari olduğu bilinmektedir.

Kuleyni'nin öğrencileri arasında ise Ebu'l Kasım Cafer b. Kavleviyeh (ö. 367), Ebu Muhammed Harun b. Musa (ö. 385), Ebu Galib Ahmed b. Muhammed (ö. 368) gibi her biri hadis, fıkah, rical ve çeşitli ilimlerde ün yapmış şahsiyetlerden bahsedebiliriz.⁴⁸

⁴⁶ Rical-i Necaşi, s. 266

⁴⁷ Mukaddime-i Mü'cem Biharü'l Envar, s. 63

⁴⁸ el-Kuleyni ve'l Kafi, s. 52, İlm-i Hadis, s. 261-263

Merhum Kuleyni'nin diğer ilmi çalışmalarından bazıları ise şöyledir:

- 1- Tabir'ur-Rüya
- 2- er-Reddu a'la Karamite
- 3- Resail'ul E'imma
- 4- Kitab'ur Rical⁴⁹

Muhtelif konular dâhilindeki ilmi çalışmaları, Kâfi'deki hadislerin düzen ve sıralama metodu, bölüm ve başlıklar için belirttiği konular ve bazı rivayetlere getirilen kelimelerden yola çıkarak Kuleyni'nin hadis ilminde derin bilgi taşıdığını ve kelimeler, fıkah gibi diğer İslami konulara da vakıf olduğunu söyleyebiliriz.

Kuleyni hk. 328 veya 329 yılında fani dünyaya veda etti ve Bağdat'ta toprağa verildi. Vefatından yıllar sonra mezarı yıkılıp, bedeninin sapaşağlam olduğu görülünce dönemin valisi tarafından mezarına bir türbe yaptırıldı.⁵⁰

el-Kâfi, Şia'nın ilk ve en kapsamlı hadis kaynağıdır ve bazılarının deyişyle onun seviyesinde henüz bir kitap yazılmamıştır. Usul'de iki, furu'da dört ve ravza'da bir ciltten oluşan Kâfi toplamda 30 kitap, 326 bâb ve 16199 rivayetten oluşmaktadır.⁵¹ Son

⁴⁹ el-Fihrist, s. 210, el-Kuna ve'l Alkab, c. 3, s. 121

⁵⁰ Daha fazla bilgi için bkz. el-Kuna ve'l alkab, c. 3, s. 163

⁵¹ Kafi'deki hadislerin sayısı hakkında 16121, 16000, 15176 gibi rakamlar zikredilmişse de 16199 hadis ihtiva ettiği genel kanaate uygundur. Daha fazla bilgi için bkz. Mukaddime-i Mü'cem Biharü'l

dönem âlimlerince bunlardan 5072'si sahih, 144'ü hasene, 1118'i muvassak ve 9485'i zayıf olarak kabul edilmiştir.

Öyle görülüyor ki Kâfi ismi yazar tarafından bu hadis mecmuasına verilmemiştir. Çünkü Kuleyni mukaddimede buna değinmemiştir. Sadece; “*Yanında dinin tüm alanlarını kapsayan, ilim arayan kimseye kifayet edecek, yücelmek ve hidayet isteyene ise referans sayılacak kapsamlı ve kâfi (yeterli) bir kitabın olmasını arzu ediyorsun.*”⁵² diyerek müminlerin dini ihtiyaçlarına kâfi gelecek bir kaynak hazırlamak istediğini anlıyoruz.⁵³

Birçok araştırmacıya göre Kuleyni Kâfi kitabını yazmak için yirmi yılını vermiştir. Bu uzun süre Kuleyni'nin hadis seçiminde ve hadislerin uygun bâblara yerleştirmede oldukça dikkatli davrandığını gösteriyor.⁵⁴

Kuleyni kitabının mukaddimesinde bu kitabı din kardeşlerinden birisinin isteğinden sonra hazırladığına işaret etmiştir. Bu şahsın ismi tam bilinmese de Muhammed b. Ahmed b. Abdullah Sefevani veya Muhammed b. Namani olduğu tahmin edilmektedir.⁵⁵

Kuleyni'nin mukaddimedeki açıklaması şöyledir:

“Kardeşim! Zamane halkından yakındığımı öğrendim. Cahillikte birleşip cehalet yolunu abat etmede çok çaba sarfettikler ve böyle giderse ilim bu toplumdan sonsuza dek uzaklaşacaktır. Bazı konularda

problem yaşadığımı belirtmişsin. Gelen rivayetlerdeki farklılıklar yüzünden bu mevzularda hakikati bulamıyorsun. Rivayetlerdeki ihtilafın sebep ve nedenlerden kaynaklandığını bildirmişsin ve bu konuda seni yönlendirecek birikimli bir âlime ulaşamıyorsun. Dedin ki; yanında dinin tüm alanlarını kapsayan, ilim arayan kimseye kifayet edecek, hidayet isteyene ise referans sayılacak kapsamlı ve kâfi bir kitabın olmasını arzu ediyorsun öyle ki her kim sadık İmamlar'ın amel ve uygulamalarını, sabit sünnetlerini öğrenmek istiyorsa bu kitaptan öğrenebilsin ve Allah'a kulluk ile Peygamber'in sünnetine uymak isteyen kimse bu kitap yardımıyla bunu başarabilsin.”⁵⁶

Bu mektup Kuleyni'nin amacını da açıklar niteliktedir. Kuleyni bu kitabı yazarak Şia rivayetlerini dağınıklıktan kurtarıp tek bir mecmuada toplayarak dini ihtilafların çoğalmasını engellemeyi amaç edinmiştir.

Kâfi'nin Özellik ve İmtiyazları

1- Kâfi'nin Kapsamı: Diğer tüm hadis kaynaklarına nazaran hatta “*Men La Yahzuru'l Fakih*”, “*Tahzibu'l Ahkâm*” ve “*İstibsar*” gibi ilk hadis mecmualarına kıyasla daha kapsamlı ve geniş bilgilere sahiptir. Çünkü sadece ahkâm veya dini hükümlerle yetinmeyerek ahlak ve inanç konularına dair hadisleri de içermektedir. Şüphesiz Şeyh Tusi ve Şeyh Saduk da derledikleri hadis mecmualarında yalnızca dini hükümler içeren hadislerle değil, tüm konuları içeren çalışmalar içinde olsalardı bugün Şia'nın hadis mirası daha zengin ve daha kapsamlı olurdu. Bu bağlamda merhum Feyz, Kâfi'yi övgüyle anarken diğer hadis mecmualarını

Envar, s. 65. Mir'atu'l Ukul, c. 2, s. 437, Gozide-i Kafi (Kafi'den Seçmeler), c. 1, s. 21, ez-Zari'a, c. 17, 2. 245

⁵² Mukaddime-i Kafi, c. 1, s. 9

⁵³ Pejuheş-i der Tarih-i Hadis-i Şia (Şia hadis tarihi üzerine bir araştıma), s. 470

⁵⁴ Mukaddime-i Mü'cem Biharü'l Envar, s. 63

⁵⁵ Pejuheş-i der Tarih-i Hadis-i Şia s. 470

⁵⁶ Mukaddime-i Kafi, c. 1, s. 9

da akaid ve ahlaki hadisler ihtiva etmedikleri için eleştirilmiştir.⁵⁷

2- Takdire Şayan Dizim: Merhum Kuleyni bu denli kapsamlı bir hadis mecmuası hazırlayan ilk kimsedir. Yani kendisinin örnek alabileceği bir kaynak olmadığı halde bâblar ve başlıkları incelerken şaşırıcı bir düzen ve tertiple karşılaşırız. Usul'ü Furu'ya mukaddem kılması ve ardınca Ravza'yı eklemesi kitaptaki itinalı düzeni gösteren unsurlardan biridir. Usul-i Kâfi'de önce akıl ve cehalet sonra ilim daha sonra tevhid ve hüccet kitaplarının gelmesi de buradaki inceliği göstermektedir. Çünkü insanı hayvandan ayıran ve dinin usul ile furu mevzularında temel faktör akıldır. Akıl yönlendiren ve değerli kılan ise ilimdir.

Akıl ve ilimden sonraki adım ise Allah'ı tanımaktır ve daha sonra da Nübüvvet ve İmamet makamlarını tanımak. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.a) ve İmamlar (a.s) İlahi ilkelere halkı hidayet etmekle yükümlü olan kimselerdir.

Kitaptaki diğer bölüm ve bâblar da aynı şekilde belirli bir düzen dâhilinde sıralanmışlardır.

Bugüne kadar Kâfi'ye birçok şerh yazılmıştır bunlardan bazıları ise şunlardır: *Miratu'l Ukul fi Şerh-i Ahbari Al-i Resul*⁵⁸, *Şerh-i Sadru'l Mutaallihin*⁵⁹ ve *Şerh-i Molla Salih Mazenderani*⁶⁰

Ravza'nın Kuleyni'ye İstinat Edilişinin İncelenmesi

Kâfi'nin tüm ciltlerinin Kuleyni'ye istinat edilmesinde herhangi bir şüphe olmamıştır.

⁵⁷ Vafi, c. 1, s. 5

⁵⁸ *مرآة العقول في شرح اخبار آل الرسول*

⁵⁹ *شرح صدر المتألهين*

⁶⁰ *شرح ملا صالح مازندرانی*

Ancak Molla Halil Kazvini'ye göre Ravza aslında İbn İdris'in yazdığı bir eser olup, yanlışlıkla Kuleyni'ye nispet edilmiştir. Bu görüş hadis bilimcilerince eleştirilmiş ve aşağıdaki delillerle reddedilmiştir:

a. Kâfi'de yer alan ve Kuleyni'nin bizzat kendilerinden duyup naklettiği râviler, rivayetin sekizinci veya dokuzuncu tabakasındadırlar, Kuleyni de dokuzuncu tabakadadır. Oysa İbn İdris on beşinci tabakadadır. Hal böyleyken on beşinci tabakada olan bir şahıs vasıta olmaksızın sekizinci tabakada yer alan bir kimseden rivayette bulunabilir mi?

b. Ravza'da yer alan hadis senetleri ile Kâfi'nin diğer kitapları yani Usul ve Furu'da yer alan hadis senetleri aynıdır. Bu da aynı yazardan telif edildiğini gösteren bir diğer unsurdur.

c. İbn İdris'ten yıllar önce yaşayan Neccaşi ve Şeyh Tusi gibi şahsiyetler Ravza'yı Kuleyni'nin eserlerinden ve Kâfi'nin bir parçası olarak bildirmişlerdir. Şayet iddia doğrusa, İbn İdris'den yıllar önce yaşayan Neccaşi ve Şeyh Tusi gibi şahıslar bu kitabın varlığından nasıl haberdar olmuşlardır?⁶¹

2- Men La Yahzuru'l Fakih, Şeyh Saduk Muhammed b. Ali b. Babeveyh Kummi (ö. 381)⁶²

Şeyh Saduk künyesiyle bilinen Ebu Cafer b. Ali b. Babeveyh Kummi, hk. IV. yüzyılın en büyük Şia muhaddislerindendir.

Doğum tarihi tam olarak bilinmese de hk. 306 yılında dünyaya geldiği tah-

⁶¹ bkz. el-Kuleyni ve'l Kafi, s. 408-415, ez-Zari'a, c. 11, s. 302

⁶² *من لا يحضره الفقيه ، شيخ صدوق محمد بن علي بن بابويه قمی*

min edilmektedir.⁶³ Babası, Şia'nın büyük muhaddislerinden ve Necaşi'nin değimi ile Kum havzasındaki muhaddislerin üstadıdır. İmam-ı Zaman'ın (a.f) Şeyh Saduk'un babasına gönderdiği mektupta O'na "Ey Şeyhim ve mutemedim ve fakihim..." diye hitap etmesi, onun yüce makamı ve ilmine işaret etmektedir.⁶⁴

Babeveyh her şeyden önce kendi oğlu Şeyh Saduk'u yetiştirme görevini üstlenmişti. Bir süre sonra vefat etmesiyle Şeyh, ilim edinmek üzere Muhammed b. Hasan Ahmed b. Velid'in derslerine katılıp on beş yıl boyunca onun gölgesinden faydalanmıştır. Şeyh, babasına duyduğu saygıya rağmen defalarca üstadı olan İbn Velid'in görüşlerini babasının görüşlerine tercih etmiştir. Babası ve İbn Velid'in dışında Muhammed b. Ali b. Macilviye, Muhammed b. Musa b. Mutevekkil, Ahmed b. Muhammed b. Yahya Attar gibi büyük üstatların huzurunda bulunmuştur.⁶⁵

Şeyh Saduk'un yaşadığı dönem, Al-i Ziyad ve Al-i Buye'nin yani Şiiilerin yönetiminde olduğu zamana denk gelmektedir. Bu bağlamda onlar tarafından desteklenmiş ve dönemin hükümdarı Rükni'd-Devle'nin davetiyle Rey şehrine gelerek orada ilmi çalışmalarda bulunmuştur. Ayrıca hükümdarın bilge veziri Sahib b. İbad'ın isteğiyle "Uyun-u Ahbar-ur Rıza" adlı hadis mecmuası da Şeyh tarafından tedvin edilmiştir.⁶⁶

Şeyh Saduk'un öğrencileri arasından Hüseyin b. Ubeydullah Gazairi, Ali b. Ahmed b. Abbas Neccaşi, Seyyid Murtaza, Şeyh

Müfid, Harun b. Musa Tilakbari gibi büyük şahsiyetlerden söz edebiliriz.⁶⁷

Yazdığı eserlerin sayısı iki yüz elli cildi aşsa da⁶⁸ teliflerin büyük bölümü zaman dâhilinde ve tarihteki çeşitli vakalar neticesinde kaybolmuştur. Bugün sadece adını bildiğimiz kitapların çeşitliliği Şeyh'in muhtelif İslami konulara olan hâkimiyeti ve ilmi derinliğini göstermektedir.

Şeyh Saduk hk. 381 yılında Rey şehrinde vefat etti ve o şehirde toprağa verildi. Hk. 1281 yılında Feth Ali Şah döneminde şiddetli yağmur ve selden dolayı Şeyh'in mezarında çöküntü meydana gelir. Bunun neticesinde görünen Şeyh'in çürümeyen bedeni ve kınalı turnakları, onun yüce manevi ve ilmi makamını bir kez daha ortaya çıkarır.⁶⁹

Fıkhi rivayetleri ihtiva eden "Fakih" ya da "Men lâ yahduru" adıyla bilinen dört ciltlik Men lâ yahduru'u'l-fakih kitabı, Kâfi'den sonra Şii dünyasının en muteber ve önemli hadis kaynağıdır.

5998 rivayet içeren bu kitap 666 babdan oluşmaktadır. Rivayetlerin 3943'ü senetli ve 2055'i mürsel yani senetsizdir.⁷⁰ Men lâ yahduru'u'l-fakih kitabındaki rivayetlerin dizimi, fıkıh konuları esasınca yapılmıştır. Örneğin ilk bab sular ve temizlik hükümlerini açıklayan rivayetlerden oluşmaktadır. Daha sonra gusül, teyemmüm, namaz vb. konulu bablar sırasıyla getirilmiştir.

⁶⁷ bkz. Muhaddime-i Meaniu'l Ahbar, s. 68-72. B - rada Şeyh'in table ve üstatlarından 27 kişinin isimleri zikredilmiştir.

⁶⁸ Mukaddime-i Meaniu'l Ahbar, s. 82

⁶⁹ age, s. 75

⁷⁰ Men lâ yahduru'u'l-fakih'in yeni baskısındaki h - dis sayısı, Üstad Ali Ekber Gaffari'nin araştırmasıyla 5920'dir. Mukaddime-i Mü'cem-i Biharü'l Envar, s. 68

⁶³ Mukaddime-i Meanie'l Ahbar, s. 72-73

⁶⁴ el-Kuna ve'l Alkab, c. 1, s. 222

⁶⁵ Mukaddime-i Meanie'l Ahbar, s. 36

⁶⁶ Pejuheş-i der Tarih-i Hadis-i Şia, s. 499-500

Şeyh Saduk kitabın önsözünde bu eseri yazmadaki amacını şöyle açıklamıştır:

“Kader beni gurbet beldesi Belh şehrindeki İlak kasabasına çekince; oraya gelen İmam Musa Kazım’ın evlatlarından Nimet lakaplı Şerifuddin Ebu Abdullah ile tanışmaya müşerref oldum. Onunla konuştuğumca gönlüm sevinçle doldu ve dostluktan pek faydalandım. O bana Zekeriya Razi’nin yazdığı *Men La Yahzuru’l Tabib* adlı eserinden ve kendi alanında kâmil bir kitap olduğundan bahsetti. Daha sonra benden helal ve haram, şeriat ve ahkâmla ilgili her açıdan kapsamlı bir kitap yazmamı ve *Men La Yahzuru’l Fakih* diye adlandırmamı istedi.”⁷¹

Bu önsöz değerlendirildiğinde Saduk’un üstün ahlakından dolayı özel hürmet duyduğu Nimet’in isteği üzere fıkhıta her yönüyle kapsamlı olan *Men lâ yahduruhu’l-fakih*’i kaleme aldığı anlaşılmaktadır. Şeyh, mukaddimenin diğer bir bölümünde ise sadece kendi fikhî görüşlerine uygun olan rivayetleri zikrettiğini belirtmiştir:

“Musannifler gibi tüm rivayetleri yazmayı düşünmüyorum, sadece fetvalarıma uygun olan ve sahih bildiğim rivayetleri zikredeceğim.”⁷²

Şeyh ayrıca rivayetlerin senetlerini son râvi hariç hafzederek kitabın sonunda *Muşeyyihe* adını verdiği bir bölümde zikretmiştir.

Muhammed Taki Meclisi (II. Meclisi) bu kitap için Farsça ve Arapça olmak üzere *Ravzatu’l Muttakin fi Şerh-i Ahbari’l E’immetu’l Masumin* ve *Levamiu Sahibkaranı* adlı iki şerh yazmıştır.

⁷¹ Men la Yahzuru’l Fakih, c. 1, s. 2

⁷² age, c. 1, s. 5

3- Tahzibu’l Ahkâm fi Şerhu’l Muknia, Şeyhu’t-Taife Muhammed b. Hasan Tusi (ö. 460)

Şeyhu’t-Taifa künyesiyle de bilinen Ebu Cafer Muhammed b. Hasan Tusi hk. 385 yılında Horasan’ın Tus şehrinde dünyaya geldi.⁷³ Yirmi üç yaşına kadar aldığı eğitim hakkında net bir bilgi olmasa da, o dönemde yönetimin Al-i Buye’de olması ve Şia âlimlerinin desteklenmesi ile Horasan, Kum ve Rey gibi şehirlerde İslami ilimlerin canlanmasından yola çıkarak Şeyh’in ilk eğitimi kendi beldesinde veya diğer şehirlerde aldığını tahmin edebiliriz. Şeyh hk. 408 yılında Bağdat’a gitmiştir.⁷⁴

Şeyh’in yaşadığı yıllarda Bağdat, Abbasi hilafetinin başkenti ve İslam âleminin en önemli ilmi merkezi konumundaydı. Önemli ve büyük kütüphanelerin yanı sıra fikhî, kelami ve diğer dini konularda söz sahibi âlimlerin Bağdat’ta bulunması, bu şehrin ilmi ve kültürel zenginliğini artırıyordu.

Şeyh, dönemin Bağdat’ında Şii bölgelerinden olan Karh’da yaklaşık kırk yıl yaşadı. Bu dönem boyunca Şeyh Müfid gibi değerli şahsiyetlerin huzurundan faydalandı ve önemli eserlerini kaleme aldı. Hk. 448 veya 449 yılında fanatik Sünnilerle Şiiler arasında yoğunlaşan ihtilaflar sonrası Şeyh’in evi ve kütüphanesi ateşe verildi. Bunun üzerine Şeyh, o dönem metruk bir bölge olan Necef’e hicret etti⁷⁵ ve ömrünün sonuna kadar Necef’te yaşadı. On bir yıllık bu sürenin bereketiyle diğer âlim ve muhaddisler de bu şehire yönelip bin yıllık Necef havza ve medresesinin temelleri atıldı.

⁷³ Şeyh Aga Bozorg-i Tehrani, Mukaddimetu’n-Nihaye, s. 6

⁷⁴ Hülasetu’l Akval, s. 148, Mukaddimetu’n-Nihaye, s. 6

⁷⁵ Mukaddime-i el-Hilaf, c.1, s. 8-9

Şeyh Tusi hk. 460 yılında Necef'te vefat etti ve kendi vasiyeti gereği yaşadığı evde toprağa verildi.⁷⁶

Şeyh'in üstadları arasında İmamiye'nin erkânı olarak bilinen Şeyh Müfid ve Şeyh Murtaza gibi şahsiyetlerden söz edebiliriz. Şüphesiz Şeyh, ilimdeki derinliğini ve değerli eserlerini bu iki üstadın terbiyesine borçludur. Şeyh yaklaşık beş yıl boyunca ve Şeyh Müfid'in vefatına kadar (hk. 413) onun huzurundan faydalandı ve daha sonra hk. 436'da Seyyit Murtaza'nın vefatına kadar Seyyid'in terbiyesine mazhar oldu.

Aynı asırda yaşayan Neccâşi, Şeyh'in yirmi üç eserine, Şeyh ise kendi şerh-i halinde kırk bir esere işarette bulunmuştur. Çeşitli kaynaklarda Şeyh Tusi'nin elliden fazla eserinin bulunması ise Necâşi'nin fihrist çalışması ve Şeyh'in şerh-i halden sonra yazdığı eserleri de ihtiva ettiğinden kaynaklı olabilir. *Tehzib* ve *İstibzar* adlı eserlerinin yanı sıra Şeyh'in kelimde *"Telhisu's-Şafi"*, *"el-Mufasssah ve'l Gaybe"*, Tefsir alanında *"Tibyan"*, fıkıh alanında *"Nihaye"*, *"Mabsut"* ve *"Hilaf"*, usulde *"el-İdde"* ve rical ilmi kapsamında *"Fihrist"* ve *"İhtiyar-i Marifetu'r-Rical"* gibi önemli eserleri bulunmaktadır.⁷⁷

Tehzibu'l Ahkâm 13988 rivayet, 393 bab ve 23 kitaptan oluşmuş ve on ciltte yayınlanmıştır.⁷⁸

Şeyh Tusi'nin üstadı Şeyh Müfid, *el-Mukni'a* adlı eserde fıkhi görüşlerini herhangi bir rivayete işaret etmeden veya istidlal belirtmeden nakletmiştir. Öte yandan Şeyh Tusi gençlik yılları olan 25'li yaşlarda

⁷⁶ el-Kuna ve'l Alkab, c. 2, s. 395

⁷⁷ age, c. 2, s. 395-396

⁷⁸ Bu rakam yeni baskıdan alınmıştır. Seyyid Muhammed Cebel Amuli ve Şeyh Aga Bozorg-i Tehrani'ye göre ise *Tehzib*'deki hadis sayısı 13590'dır. Daha fazla bilgi için bkz. A'yanu's-Şia, c. 9, s. 504

Bağdat'a geldiğinde muhalifler için bir kınama aracı haline gelen rivayetlerdeki çelişkilerle karşılaşmış ve bu durumu ıslah etmek için kendini sorumlu hissederek üstadının kitabını uygun bir başlangıç addetmiştir. Şeyh Tusi, üstadının kaleme aldığı *el-Mukni'a* adlı esere rivayati bir şerh mahiyetinde olan yani görüşlerin rivayetlerdeki delillerini açıklayan *Tehzib* adlı eseri 26 yaşında yazmaya başlamıştır.⁷⁹

Şeyh Tusi, *Tehzib* adlı eseri yazmadaki amacını şöyle beyan etmiştir:

"Dostlarımızdan bazıları bana hadislerdeki çelişki ve ihtilaflardan bahsettiler, öyle ki karşıtı olmayan bir hadis bulunmamaktadır ve hiçbir hadis çelişki ve karşıt hadisten beri değildir, bu ise muhaliflerin bizimle alay etmelerine ve istihzada bulunmalarına neden olmuştur. Bu açıdan teviller ve çelişkili hadisleri içeren bir eserin hazırlanması, şüphesiz en önemli dini vazifelerimizden ve Allah Teâlâ'ya yaklaşma aracıdır."⁸⁰

Şeyh'in bu sözlerinden anlaşıldığı üzere *Tehzib*'i yazmadaki amacı bir nevi rivayetlerin bir araya getirilmelerindeki yolların izahıdır. Çünkü rivayetlerdeki çelişkiler muhaliflerin istihzalarıyla birlikte bu mektebi savunanların da yoldan sapmalarına neden olmuştur.

Tehzibu'l Ahkâm'ın Özellik ve Ayrıcalıkları

1- Kuleyni (sahih ölçülerini taşıyan hadisler) ve Şeyh Saduk'un (sadece veya fetvalar doğrultusunda olan hadisler) yöntemlerinin aksine *Tehzib*'de herhangi bir sınırlama olmaksızın rivayetlerin çoğu yer almaktadır.

⁷⁹ Mukaddime-i Mü'cem Biharu'l Envar, s. 69

⁸⁰ *Tehzibu'l Ahkam*, c. 1, s. 2-3

Bu açıdan Kâfi ve Men La Yahzur'e nazaran daha kapsamlıdır.

2- Şeyh katıldığı veya katılmadığı rivayetleri kısaltmaksızın nakletmek suretiyle fakihlerin veya hadis araştırmacılarının konuları daha derin incelemelerine olanak sağlamıştır. Öte yandan bu bize Masum İmamlar'ın (a.s) muhataplarının seviyesince verdikleri yanıtları, takiyye konusunu ve râvilerin ma'nen rivayet etmelerindeki hatalarını göstermektedir.

3- Şeyh Tusi, Şeyh Müfid ve Seyyid Murtaza gibi büyük üstatlardan edindiği ilimlerle hadis araştırmacıları için hadislerle, öteden beri olagelen ve doğruluğu tartışılmayan davranışlar ve teamül metodu ve teville ilgili değerli bilgi ve tecrübeler aktarmaktadır.

4- el-İstıbsar fi ma İhtalaf min'el Ahbar, Şeyh Tusi (ö. 460)

İstıbsar, Tusi'nin ikinci hadis mecmuası ve Şia'nın önemli dördüncü hadis kaynağıdır. Üç ciltten oluşan bu eserin birinci ve ikinci cildi ibadi konuları ve üçüncü cilt ise sözleşmeler ve diğer fıkhi konuları ihtiva etmektedir.⁸¹

Tusi, Tehzib'den sonra 925 bab ve 5511 hadis içeren⁸² bu eseri yazmadaki amacını şöyle açıklamıştır:

“Tehzibu'l Ahkâm olarak bilinen ve helal ile harama dair hadisler içeren kapsamlı kitabımızı okuyan ahabın bu kitabın kâmil olduğunu fakat muhtasar bir eserin de faydalı olacağını belirtmeleri üzere...”⁸³

⁸¹ el-İstıbsar, c. 4, s. 450

⁸² age, c. 1, s. 451

⁸³ age, c. 1, s. 43 ve 44

Buna göre İstıbsar aslında Tehzib'in muhtasar ve kısaltılmış halidir. Şeyh Tusi sözlerinin devamında çelişkili hadisleri bir araya getirip birleştirmenin eşsiz bir çalışma olduğunu belirttikten sonra şu beyanda bulunmuştur:

“Her babta önce fetvanın doğrultusunda olan rivayetleri daha sonra karşıt rivayetleri beyan ederek imkân dâhilinde bunları birleştirmeye çalıştım ve rivayeti cerh etmekten sakındım. Kitabın başlangıcında ise rivayetleri birbirine tercih etmedeki Kuran ve kaidelere işarette bulundum.”⁸⁴

Şeyh, önce rivayetleri mütevatir ve gayr-i mütevatir olmak üzere ikiye ayırdıktan sonra gayr-i mütevatirleri de ikiye ayırmıştır:

1- Karine içeren rivayetler: Mütevatir rivayetler gibi faydalı sayılır. Daha sonra bazı karinelere işarette bulunmuştur: Kur'an ile çelişmeme, akli deliller vb.

2- Ahad olup karine içermeyen rivayetler: Şeyh'e göre bu hadislerle zıt bir hadis olmadığı takdirde uyulabilir fakat karşıt bir hadis olursa teadül ve teracih (doğrulama ve yalanlama) kaidelerince davranılmalıdır.⁸⁵

Şeyh Tehzib'de olduğu gibi İstıbsar'da da son râvi hariç diğer senetleri silerek Müşeyyihe'de beyan etmiştir.

Bu açıklama ışığında İstıbsar ile Tehzib'in ortak noktaları aşağıdaki gibidir:

a- Şeyh Müfid'in el-Mukni'e adlı eserinin esas alınarak hazırlanması

b- Senetlerin hazfedilerek Müşeyyihe'ye aktarılması

c- Rivayetler arasındaki zıtlığın giderilmeye çalışılması ve birleştirilme çabaları

⁸⁴ el-İstıbsar, c. 1, s. 43 ve 44

⁸⁵ age, c. 1, s. 44 ve 45

Ahbariler Kütüb-i Erba'a'daki tüm hadislerin sıhhatini savunurken, Usuliler bu rivayetlerin bir kısmının sahih olabileceğini belirtmişlerdir. Ahbariliğin yakın dönemdeki kurucularından olan Muhammed Emin Esterabadi, el-Fevidu'l Medine adlı eserinde Kütüb-i Erba'a'daki rivayetlerin sıhhatine dair on iki delil zikretmiştir.

İstıbsar ve Tehzib arasındaki farka gelince, Şeyh Tusi Tehzib adlı eserde Şeyh Müfid'in görüşleri doğrultusunda olan rivayetleri geniş bir biçimde zikretmiş ve ardından karşıt rivayetleri zikrederek bunları birleştirmeye çalışmıştır. Oysa İstıbsar'da el-Mukni'e'deki ibareleri nakletme gereği duymamış ve her meselede karşıt görüşe dair rivayetlerin tümünü naklederken meseleyi doğrulayan rivayetlerden yalnızca bir kaçına işarette bulunmuş ve daha geniş, daha güçlü bir şekilde çelişkileri gidermeye çalışmıştır. Bu açıdan İstıbsar bir nevi Usul kitaplarına daha yakındır ve daha temkinli ilmi bahisler ihtiva etmektedir.⁸⁶

Allame Meclisi'den “*Melaz'ul Ahyar fi Fehm-i Tehzibu'l Ahbar*” ve Seyyid Nimetullah Cezayiri'den “*Gayetu'l Meram*” Tehzibu'l Ahkâm'ın ve Şeyh Abdurrıza Tufeyli'den “*Celae'l Absar fi Şerh-i İstıbsar*” adlı eser el-İstıbsar'ın şerhlerindedir.

Ahbariler ve Usuliler Açısından Kütüb-i Erba'a'daki Rivayetler

Ahbariler ve Usuliler arasında Kütüb-i Erba'a'daki hadislerin sıhhati hakkında ihtilaf söz konusudur.

⁸⁶ Mukaddime-i Mü'cem Biharü'l Envar, c. 1, s. 71

Ahbariler Kütüb-i Erba'a'daki tüm hadislerin sıhhatini savunurken, Usuliler bu rivayetlerin bir kısmının sahih olabileceğini belirtmişlerdir. Ahbariliğin yakın dönemdeki kurucularından olan Muhammed Emin Esterabadi, *el-Fevidu'l Medine* adlı eserinde Kütüb-i Erba'a'daki rivayetlerin sıhhatine dair on iki delil zikretmiştir.⁸⁷ Feyz-i Kaşani de *el-Vafi* adlı eserin mukaddimesinde bu hadislerin sıhhatini savunmuştur.⁸⁸ Merhum Şeyh Hür-i Amuli ise *Vesailu's-Şia* kitabının sonunda yer alan dokuzuncu faside bu iddianın ispatı için yirmi iki delil zikretmiştir.⁸⁹

Aynı zamanda Muhaddis-i Behrani de *el-Hedaik en-Nazire* adlı fıkah kitabının mukaddimesinde bu iddiayı savunurken dokuz delil getirmiştir.⁹⁰

Ahbarilerin bu konudaki delillerinden bazıları aşağıdaki gibidir:

1- Bildiğimiz üzere Ehl-i Beyt'ten (a.s) rivayet eden kimselerle Ashab-ı İcma gibi yarenleri yaklaşık üç yüz yıl boyunca Masum İmamlardan ahkâm öğrenmek ve duydukları öğretileri kaydetmekle iştigal etmişlerdir ve

⁸⁷ el-Fevidu'l Medeniyye, s. 181

⁸⁸ Vafi, c. 1, s. 11

⁸⁹ Vesailu's-Şia, c. 20, s. 96-104

⁹⁰ el-Hadaiku'n-Nazire, c. 1, s. 15-24

bu mesele Kütüb-i Erba'a'nın yazıldığı döneme kadar devam etmiştir. Aslında Kütüb-i Erba'a, İmamların öğretilerini içeren bir rivayet mirasından esinlenerek hazırlanmıştır.⁹¹

2- Kütüb-i Erba'a'nın yazarları kitaplarının mukaddimesinde kendi eserlerindeki rivayetlerin sıhhatini savunmuşlardır. Kuleyni kitabını, insanların dini yanlış bilmelerinin önüne geçmek ve onları şaşkınlıktan korumak maksadıyla yazmıştır. Bu iş ancak sahih hadislerin sunumuyla mümkündür.

Merhum Saduk, Men lâ yahduruhu'l-fakîh'deki hadislerin sıhhatine ve kendi fetvaları açısından uygun olduklarına vurgu yapmıştır. Şeyh Tusi de bu inancından dolayı zahire zayıf senet içeren hadisleri bile nakletmiştir.⁹²

3- Rical kitapları ve ilk dönemleri incelediğimizde Kütüb-i Erba'a'yı yazarların döneminde güvenilir hadis mecmualarının var olduğunu ve onların bu mecmualardan istifade ederek Kütüb-i Erba'a'yı hazırladıklarını anlıyoruz. Şayet onlar güvenmedikleri bir hadis nakletmiş olsalardı onu mutlaka işaretlemiş olurlardı aksi takdirde güvenilir bir kılavuz olamazlardı. Şeyh Tusi bu konuda "İdde" ve "İstibsar" adlı eserlerde şöyle demiştir:

"Amel edilen her hadis sıhhatinde icma olan bir Usul'den alınmıştır."⁹³

Buna karşın Usuliler, Kütüb-i Erba'a'nın önemi, itibarı ve Şia'nın temel kaynağı olmasını kabullenmekle birlikte bu eserlerdeki tüm rivayetlerin sahih olduğunu

⁹¹ Hidayetu'l Ebrar, s. 83-84, el-Fevaidu'l Medine, s. 176

⁹² age, s. 56

⁹³ el-Fevaidu'l Medine, s. 183, diğer delilleri için bkz. Mesadiru'l İstinbat Beyne Usuliyin ve'l Ahbariin, s. 111-119

reddederek Ahbarilerin delillerini yetersiz bulmaktadırlar.

Usulilere göre Kütüb-i Erba'a'nın Usul'den esinlenerek hazırlanması onların itibar ve güvenilirliğini göstermektedir, içerdiği tüm rivayetlerin sahih olduğuna değil. Çünkü Kütüb-i Erba'a'nın kaynağı sayılan Usul-i Erba'a Mie'deki tüm rivayetlerin sıhhati kesin değildir. Bunun delili de yalancı ve hatta inançsız bazı kimselerin Ehl-i Beyt'ten (a.s) rivayet edenler arasında olmalarıdır.

İmam Cafer-i Sadık bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Allah Muğire b. Said'e lanet etsin... O babam'a yalan isnad ederdi."⁹⁴

Diğer bir yerde İmam'dan şöyle nakledilmiştir:

"Muğire b. Said kasıtlı olarak babama yalan isnad ederdi, onun taraftarları babamın ahabına gizlice nüfuz eder ve ahabın kitaplarını alır Muğire'ye ulaştırırlardı ve o da küfür ve sapkın içerikli konuları rivayetlerin arasına yerleştirir ve bunları babama isnad ederdi, daha sonra Şiilerde yayılması için kitapları sahiplerine geri verirdi."⁹⁵

Masum İmamlar bu gibi yalancı râvilere lanet etmişlerdir.⁹⁶

Kütüb-i Erba'a'yı hazırlayanların hadisler hakkındaki görüşlerine gelince, evvela zikrettiği hadislerin sıhhatini açıkça savunan sadece Şeyh Saduk olmuştur, ayrıca onların bu iddialarını kabul etsek dahi bu onların kasıtlı olarak ve bilgileri dâhilinde sahih

⁹⁴ İhtiyar-i Marifetu'r-Rical, c. 2, s. 491, Biharul' Envar, c. 64, s. 202

⁹⁵ Biharul' Envar, c. 96, s. 264

⁹⁶ Daha fazla bilgi için bkz. Telhis-i Mikbasu'l H-daye, s. 266-269, Usulu'l Hadis, s. 143

olmayan bir rivayeti kendi mecmualarında zikretmeyecekleri anlamındadır. Yoksa onların yanlışlıkla ve bilmeyerek zayıf bir hadisi zikretmeleri imkân dâhilindedir.

Diğer bir ifadeyle onların bu iddiada bulunmaları kendi içtihatlarıdır ve bu içtihad onlar için hüccet teşkil etse de bizim için hüccet sayılamaz.⁹⁷

Ahbarilerce getirilen delillerin noksanlığı bir yana, zayıf hatta yalancı birçok râvinin Kütüb-i Erba'a'daki senet zincirlerinde yer alması, Kur'an, muteber sünnet, akıl, tarih, ilim vb. ile çelişen birçok rivayetin bulunması ve de birçok rivayetin bizzat Kütüb-i Erba'a'yı hazırlayanlar tarafından reddedilmesi gibi deliller bu kitaplardaki tüm rivayetlerin sahih olmadığına delalet etmektedirler.⁹⁸

Dördüncü Dönem: Hadis Mecmularının Tekmil ve Tanzim Dönemi

Tekmil Döneminin Önemli Hadis Kaynakları

1- Biharu'l Envar el-Cami'a li Dürer Ahbaru'l E'immetu'l Athar, Allame Muhammed Bakır Meclisi (ö. 215)⁹⁹

Allame Meclisi adıyla meşhur olan Muhammed Bakır b. Muhammed Taki Meclisi, Şia'nın XI. yüzyılda yaşamış büyük muhadislerindedir. Hk. 1037 yılında İran'ın İsfahan şehrinde dünyaya geldi ve 1111 yılında 73 yaşındayken vefat etti.

⁹⁷ Mu'cem Rical el-Hadis, c. 1, s. 103-104

⁹⁸ Daha fazla bilgi için bkz. Mesadiu'l İstinbat Beyne Usuliyin ve'l Ahbariin, s. 119-124

⁹⁹ بحار الانوار الجامعة لدرر اخبار الائمة
الاعطهار (عليه السلام)، علامه محمد باقر
مجلسی

İlmi çalışmaları, yazdığı onlarca eser, tedrisatları, şer'i sorulara verdiği yanıtları¹⁰⁰ ve hocalık faaliyetlerinin yansısı toplumsal meselelerde dönemin en etkin Şii âlimi olması ile tanınan Allame Meclisi, aynı zamanda bulunduğu Şeyhu'l İslam ve müftülük makamından da istifade ederek Şia'ya atılan iftira ve yalanların giderilip, Şiiiliğin yayılmasında takdire şayan çaba ve gayretlerde bulunmuştur.¹⁰¹ Hatta Şiiilik için Meclisi'nin düşünce ve fikirleri diyenler bile olmuştur.¹⁰²

Allame, pek çok değerli üstadın huzurunda bulunmuştur. Bu üstatlardan bazıları şunlardır: Babası Muhammed Taki Meclisi (ö. 1070), Hüseyin Muhakkik Hansari (ö.1098), Molla Salih Mazenderani (ö.1086), Molla Muhsin Feyz-i Kaşani (ö. 1091), Seyyid Nureddin Amuli (ö. 1068).

Allame'nin bazı öğrencileri ise şunlardır: Seyyid Nimetullah Cezayiri, Mir Abdullah Tebrizi İsfahani, Mir Muhammed Hüseyin Hatun Abadi vb.¹⁰³

Allame Meclisi Şii ulema ve muhaddisleri arasında çalışmaları ve telifleriyle ünlenmiştir. Yazmış olduğu 160 eserden 86'sı Farsça geri kalanı da Arapça'dır. En önemli eserleri ise Biharu'l Envar, Miratu'l Ukul fi Şerh-i Ahbar-i Al-i Resul (Usul ve Furu ve Ravza-i Kâfi'nin şerhi), Hayatu'l Kulub, Aynu'l Hayat ve Zadu'l Mead vb.¹⁰⁴

İçerdiği hadis sayısı bakımından en zengin Şii hadis mecmuası olan Biharu'l Envar (Nur Denizleri) adından da anlaşıldığı üzere Resul-i Ekrem (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'inden (a.s) nakledilen rivayetleri içermektedir.

¹⁰⁰ el-Kuna ve'l Alkab, c. 3, s. 148-149

¹⁰¹ Mefahir-i İslam, s. 14-15

¹⁰² Allame Meclisi Bozorgmerd-i İlm-u Din, s. 15

¹⁰³ age, s. 360-425

¹⁰⁴ age, s. 158-175

Kapsamlı bir Şia ve İslam ansiklopedisi sayılan Biharu'l Envar, İslami konularda araştırma yapmak isteyen herkesin müracaat etmesi gereken bir kaynaktır. Bu kitap telif edildiği gündün itibaren âlimler ve ilmi çevrelerin ilgi ve övgüsüne mazhar olmuştur. Öyle ki Muhaddis-i Nuri ,Bihar için “Şimdiye dek onun kadar kapsamlı bir kitap yazılmamıştır.” demiştir.¹⁰⁵

Engin muhtevası ve hadislerin çokluğundan da anlaşıldığı üzere Biharu'l Envar aslında bir takım çalışmasıdır ve Allame bu kitabın hazırlanmasında bazı öğrencilerinden yardım almıştır. Katkıda bulunan öğrencileri aşağıda zikredildiği gibidir:

- 1- Âmine Hatun, Allame'nin kız kardeşi
- 2- Emir Muhammed Salih Hatun Abadi
- 3- Mirza Abdullah Efendi
- 4- Abdullah Bahreyni
- 5- Seyyid Nimetullah Cezayiri¹⁰⁶

Allame Meclisi bu eserin hazırlanmasında 400 Şii ve 85 Ehl-i Sünnet kaynağından istifade ettiğini belirtse de Bihar incelemelerinde bu sayının 629 olduğu hatta daha titiz bir çalışmayla daha da artabileceği anlaşılmaktadır.¹⁰⁷

Biharu'l Envar'ın Özellikleri ve Ayrıcalıkları

1- Kapsamı: Akaid, ahlak, fıkıh ve diğer tüm dini konularda içerdiği rivayetlerle hadis mecmualarının en zengini sayılan Biharu'l Envar'ın kapsayıcılığını gösteren diğer bir unsur ise, Şia'nın Kütüb-i Erba'a

¹⁰⁵ el-Feyzu'l Kudsi, Biharu'l Envar eki, c. 105, s. 29

¹⁰⁶ Mukaddime-i Mu'cem el-Envar, s. 99. Zendiginame-i Allame Meclisi, c. 2, s. 266, bkz. Allame Meclisi Bozorgmerd-i İlm-u Din, s. 175-182

¹⁰⁷ Mukaddime-i Mu'cem el-Envar, s. 87-98

adlı hadis mecmuaları dışında rivayet kaynağı olarak 600'ün üzerinde Ehl-i Sünnet ve Şia eserinden faydalanmasıdır. Bu bağlamda gerek Şia'nın gerekse Ehl-i Sünnet'in yüzlerce hadis mecmualarına nazaran daha kapsamlı bir eser sayılır.

2- Rivayetlerin şerh ve açıklaması: Sadece rivayetleri zikretmekle yetinen çoğu hadis mecmuasının aksine Biharu'l Envar'da hadisler şerh veya açıklaması olarak önemli noktalara değinilmiştir. Bu hususlar hadislerle ilgili şüpheleri gidermekle birlikte hadisleri doğru anlama konusunda önemli bilgiler içermektedir.

3- Senetlerin zikredilmesi: Her ne kadar Biharu'l Envar'da rivayetlerden sonra kaynak zikredilerek sened araştırması müyesser kılınsa da Allame, senetleri de zikretmek suretiyle muhakkiklerin zamandan kazanmalarını sağlamıştır.

4- Ulema ve bilginlerin görüşlerine yer vermek: Allame birçok eserinde olduğu gibi Bihar'da da çeşitli mevzular için gerek Sünni gerekse Şia ulemasının görüşlerine yer vermiş ve bazen sayfalarca olan bu görüşleri incelemiştir. Bu açıdan Bihar aynı zamanda ulemanın çeşitli konulardaki görüşlerini öğrenmek için de önemli bir kaynak sayılır.

2- Tefsil-i Vesailü'ş-Şia ila Tahsilü'l Mesailü'l Şer'iyye, Muhammed b. Hasan Hürr-i Amulî (ö. 1104)¹⁰⁸

Şeyh Hürr-i Amulî adıyla bilinen ve 36. ceddî Hürr b. Yezid Riyahi olan Muhammed b. Hasan b. Ali, 1033 yılında Lübnan'ın Cebel Amul bölgesindeki Meşgara köyünde dünyaya geldi ve 1104 yılında 71 yaşındayken

¹⁰⁸ تفصیل وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعة ، محمد بن حسن حر عاملی ،

hakkın rahmetine kavuşup, Meşhed’de bulunan İmam Ali Rıza’nın türbesine yakın bir yerde toprağa verildi.¹⁰⁹

Şeyh’in babası, büyük babası veya Me-alim adlı eserin yazarı olan amcası (Şeyh Zeynüddin Muhammed b. Hasan) Cebel Amul’deki tanınmış âlim ve fakihlerden olduğundan Şeyh dini eğitimine aile fertlerinin yanında başladı. İsfahan seyahatinde Allame Meclisi’nden hadis icazeti aldı, Allame de müteakiben Şeyh’ten hadis icazeti aldı.¹¹⁰ Kendi vatanında kırk yıl ikamet ettikten sonra Ehl-i Beyt İmamlarının türbelerini ziyaret etmek amacıyla Irak’a oradan da İran’ın Meşhed şehrine yolculuk etti.¹¹¹ Meşhed’e geçtikten sonra orada ikamet etmeye başlayan Şeyh, vefatına kadar bu şehirde kalarak ilmi yaymak ve yazmakla iş-tigal etti. Aynı zamanda Meşhed’e geldikten kısa bir süre sonra şehrin kadılık ve Şeyhü’l İslamlık makamlarına layık görüldü.¹¹²

Şeyh Hürr-i Amuli’nin kaleme aldığı eserlerin sayısı 24’tür.¹¹³ Vesailü’ş-Şia dışında önemli bazı eserleri şunlardır:

1- el-Cevahiru’s-Sünniye fi Ahadisü’l Kudsiyye¹¹⁴

2- İsbatu’l Hidat bin-Nusus ve’l Mucizat (7 cilt)¹¹⁵

¹⁰⁹ Hidayetu’l Ümmet, c. 1, s. Vesailü’ş-Şia, c. 1, s. 75

¹¹⁰ Vesailü’ş-Şia, c. 1, s. 77

¹¹¹ Muhtemelen Şeyh’in İran’a gitmesinde, Safevi şa-larının Şii ulemasına gösterdikleri saygı ve Safeviler ile Osmanlıların ihtilafları neticesinde Şehid-i Sani’nin şehadetine yol açacak kadar ilerleyen Şii-ilerle Sünniler arasındaki ihtilaflar etken olmuştur. Şeyh’ten önce de Şehid-i Sani’nin oğlu, torunu (Medariku’l Ahkam’ın yazarı), Muhakkik-i Kereki ve Şeyh Bahai İran’a hicret etmişlerdir.

¹¹² Vesailü’ş-Şia, c. 1, s. 79

¹¹³ Emlu’l Amel, c. 1, s. 142-145

¹¹⁴ الجواهر السنیه فی الاحادیث القدسیه

¹¹⁵ اثبات الهداة بالنصوص والمعجزات

3- el-Fevaidu’l Tusiyye¹¹⁶

Vesailü’ş-Şia fıkıh konulu hadisleri içeren ve Kütüb-i Erba’a dışında 70’in üzerinde kaynaktan yararlanarak hazırlanan bir hadis mecmuasıdır.¹¹⁷ Hazırlanışı 18 yılı aşan¹¹⁸ bu eser 31 başlık ve 51 fıkıh konusu olmak üzere toplam 35.850 rivayet içermektedir.¹¹⁹ Telifi hk. 1082 yılında tamamlanan Vesail’i, Şeyh en az üç defa mütalaa etmiştir.¹²⁰ Günümüzde 20 ciltte yayınlanan bu kitabın 15. cildine kadar Ayetullah Rabbani’nin ve diğer ciltlerde ise Merhum Razi’nin açıklayıcı dipnotları bulunmaktadır.

Şeyh Hürr-i Amuli, önceki hadis mecmualarının içerdiği yanlış te’viller, rivayetlerdeki dağınıklık, fıkhi bablarla içerdiği hadislerin uyumsuzluğu ve birçok şer’i konuda hadis eksikliğinden¹²¹ yola çıkarak Vesail’i kaleme aldığını ve derlediği hadisleri Şia’nın önemli ve muteber kaynaklarından naklettiğini beyan etmiştir.¹²²

Vesail’i incelediğimizde müellifin fıkhi konulara dair tüm rivayetleri derleyerek içtihat ve istinbatı kolaylaştırmayı amaçladığını görüyoruz. Vesail olmaksızın bir fakih, hüküm vermek için Kütüb-i Erba’a’daki dağınık ve çeşitli bablarda yer alan tüm rivayetleri incelemelidir ve bunu yapsa bile diğer onlarca kaynaktan mahrum kalır.

Vesailü’ş-Şia, hadislerin diziliş ve çeşitli bablara göre ayrışmasındaki tertip nedeniyle yazıldığı günden beri Şii müctehitlerinin ilgilenip istifade ettiği bir eserdir.¹²³

¹¹⁶ الفوائد الطوسیة

¹¹⁷ Vesailü’ş-Şia, c. 1, s. 88, Ilmu’l Hadis, s. 86

¹¹⁸ Ilmu’l Hadis, s. 88

¹¹⁹ age, s. 87, Vesailü’ş-Şia, c. 1, s. 95

¹²⁰ Vesailü’ş-Şia, c. 1, s. 95

¹²¹ age, c. 1, s. 95

¹²² age, c. 1, s. 7

¹²³ Allame Tabatabai konuyla ilgili şöyle demiştir: “Şii fakihleri İstisnasız üç yüz yıldır bu esere müracaat etmekte ve rivayetlerine istinat etmektedirler.

3- Müstedreku'l Vesail ve Müstenbetu'l Mesail, Mirza Hüseyin Nuri (ö. 1320)¹²⁴

Mirza Hüseyin b. Mirza Muhammed Taki Nuri Tabersi, 1254 yılında İran'ın Mazenderan bölgesindeki Nur kasabasında dünyaya geldi. Daha henüz sekiz yaşındayken babasının vefatından ardından önce kendi kasabasında Muhammed Ali Mahallati'nin yanında ve daha sonra Tahran'da Şeyh Abdurrahim Burucerdî'nin himayesinde din eğitimi almaya başladı. 1273 yılında 19 yaşındayken eğitime devam etmek amacıyla Irak'ın Necef şehrine giderek orada Şeyhu'l İrakkeyn lakabıyla meşhur Şeyh Abdül Hüseyin Tehrani, Şeyh Murtaza Ensari, Seyyid Müceddid Şirazi gibi değerli âlimlerin huzurunda ders görmüştür.

Bir müddet sonra Mirza Hüseyin Nuri hadis ilmindeki birikim ve derinliğinden dolayı Muhaddis-i Nuri diye meşhur oldu.¹²⁵

Sebeup ise kitaptaki hadislerin ve babların düzeni, güzel tertibi ve kapsamıdır.” Müstedreku'l Vesail, c. 1, s. 33

124 مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل ، میرزا حسین نوری

125 el-Fevaidu'r-Razaviyye, c. 1, s. 149-153

Şeyh Abbas-i Kummi ve Şeyh Aga Bozorg-i Tehrani gibi değerli âlimler onun öğrencilerindedir. Şeyh Aga Bozorg, Müstedrek adlı eserinin mukaddimesinde üstadının ilmi ve manevi makamını saygıyla anarak onun azmi, züht, ibadet ve dini çalışmalarının özellikle de hadis araştırmalarının çokluğu ve düzenli hayatından övgüyle bahsetmiştir.¹²⁶

Muhaddis-i Nuri'nin Daru'l İslam, Nefsu'r-Rahman, Mealimu'l İber, Cennetu'l Me'va vb. gibi birçok önemli eseri bulunmaktadır.¹²⁷

Muhaddis-i Nuri'nin diğer talebesi olan Şeyh Abbas Kummi ise üstadını şöyle anlatmaktadır:

“Akıl onun hadis, rical, akval ve haberlerdeki nüktelere olan derinliğine, rivayet, sünen ve eserlerdeki bilgisine hayran kalırdı. Sübhanallah ne kadar geniş bilgi sahibi ve ilimlerde derin fikre sahipti.”¹²⁸

126 Müstedreku'l Vesail, c. 1, s. 2

127 el-Fevaidu'r-Rezeviyye, c. 1, s. 152. Muhaddis-i Nuri'den 30 kitap nakledilmiştir.

128 age, c. 1, s. 152

Vesail'i incelediğimizde müellifin fıkhi konulara dair tüm rivayetleri derleyerek içtihat ve istinbatı kolaylaştırmayı amaçladığını görüyoruz. Vesail olmaksızın bir fakih, hüküm vermek için Kütüb-i Erba'a'daki dağınık ve çeşitli bablarda yer alan tüm rivayetleri incelemelidir ve bunu yapsa bile diğer onlarca kaynaktan mahrum kalır.

Muhaddis-i Nuri hicri 1320 yılında henüz 66 yaşındayken hakkın rahmetine erdi ve Necef-i Eşref'te toprağa verildi.¹²⁹

Müstedrek'ül Vesail, adından da anlaşıldığı üzere Vesail adlı kitapta yer almayan rivayetleri barındırmıştır. Telifi hicri 1319 yılında tamamlanan bu kitap¹³⁰ 5421 bâb içinde 23.514 rivayetten oluşmaktadır.¹³¹

Müstedrek'in önemli ayrıcalıklarından biri de kitabın sonunda yer alan on faidedir.¹³² Birinci faide Müstedrek'in kaynaklarını, ikinci faide bu kaynakların önemi ve müelliflerinin şerh-i halini, üçüncü faide muhaddisin yöntemi ve diğer fasıllarda ise el-Kâfi, Men lâ yahduruhu'l-fakîh, Tehzib vb. kitaplarıyla ilgili konulara değinilmiştir. Bu faidelerden en önemlisi ikinci olanıdır. Burada kaynak eserlerin bibliyografik bilgileri mevcuttur. Müstedrek'in bâb düzeni Vesail'deki gibidir ve yalnızca fıkıh konulu hadisleri içermektedir.

Bu kitap önce üç ciltte daha sonra Alu'l Beyt kurumunun çabalarıyla 18 cildi esas konular olmak üzere 24 ciltte yayınlanmıştır.

5- Camiu'l Ahadis eş-Şia, Ayetullah Burucerdi (ö. 1380)¹³³

Muasır dönemin en büyük Şii müçtehitlerinden olan Ayetullah Burucerdi iç-tihad dönemi boyunca birçok toplumsal ve kültürel hizmetlerde bulunmuştur. Medreseler onun varlığı ve engin bilgisiyyle yeniden canlanmış ve bugün yaşayan

¹²⁹ el-Kuna ve'l Alkab, c. 2, s.

¹³⁰ ez-Zari'a, c. 21, s. 8

¹³¹ age, c. 21, s. 8

¹³² Şeyh Aga Bozorg-i Tehrani'ye göre Müstedrek'in faideleri, kendi başına Rical ve Dirayetu'l Hadis alanında nefis bir kitap sayılır. bkz. ez-Zari'a, c. 21, s. 8

¹³³ جامع احاديث الشيعة ، آية الله بروجردی

müçtehitlerin birçoğu onun huzurundan faydalanmıştır.¹³⁴

Ayetullah Burucerdi fıkhi meseleleri açıklamada yeni yöntemler geliştirmiştir. Ona göre şer'i hüküm verebilmek için bilinenin aksine fıkıh tarihi, diğer mezheplerin görüşleri ve tüm hadis, tarih, siyer vb. gibi konulara vakıf olunmalıdır. Bu bağlamda çoğu fakihin Vesailu's-Şia'yı yeterli bilmesine rağmen Ayetullah Burucerdi bu kitabın noksanlıklar içerdiği düşüncesiyle daha kapsamlı ve fakihlerin ihtiyaç duyduğu tüm rivayetleri ihtiva eden bir mecmua yazımına başladı.

Bunun için önce kendi düşüncesini öğrencileriyle paylaştı ve onların yardımıyla daha sonra "Cami'i Ahadisü's-Şia" diye adlandırılan bu kitabın telifine başlandı. Ayetullah Burucerdi'nin yaşadığı dönemde bir cildi yayınlanan kitabın yazımı daha sonraları öğrencilerinden olan Şeyh İsmail Muizzi Melayiri tarafından devam etti ve şimdiye dek 26 cildi yayınlanmıştır.

Cami'i Ahadis-uş-Şia'nın Özellik ve Ayrıcalıkları

Bu kitabın mukaddimesinde yirmi üç hususiyetten bahsedilmiştir. Biz burada bunların bir kaçına değineceğiz:

a- Her ba kendi mevzusu dâhilinde olan Kur'an ayetlerini (Ayatu'l Ahkâm) içermektedir.

b- Vesail'de kullanılan yöntemin aksine kısaltmanın anlam ve içeriğe zarar vermediği birkaç rivayet hariç tüm rivayetler eksiksiz ve kısaltma yapılmaksızın verilmiştir.

c- Rivayetlerin çeşitli kaynaklarda kullanılan lafızlardaki farklılıklarına işaret edilmiştir.

¹³⁴ bkz. Abbas Abidi, Furuğ-i Fikahet

d- Çelişkili görünen hadislerin yanında bunların tevil ve birleştirme yollarından bahsedilmiştir.

e- Ahlak, sünnet, dua ve zikirlerle ilgili rivayetler fıkhi rivayetlerden ayırılarak müstakil bablarda zikredilmiştir.

f- Her babta yer alan hadisler belirli bir düzen dâhilindedir; Önce fetvaya uygun rivayetler daha sonra karşıt rivayetlere yer verilmiştir.

g- Gerekli yerlerde rivayetteki zamirin referansı belirlenmiş ve anlaşılması zor sözcüklerin anlamları beyan edilmiştir.¹³⁵

Bu kitap Ayetullah Burucerdî'nin indinde özel bir yere sahipti ve bu kitabın tamamlanmasına pek fazla önem verirlerdi öyle ki yaşamının son anlarında bu kitabı hayatının sermayesi diye tanımlamıştır.

Tanzim Döneminin Önemli Hadis Kaynakları

1- el-Vafi fi Cem'i Ahadisi'l Kutubi'l Erba'a el-Kadimiyye¹³⁶, Molla Muhsin Feyz-i Kaşani (ö. 1091)

Feyz-i Kaşani diye bilinen Muhammed b. Murtaza b. Mahmud hk. 1007 yılında İnan'ın Kaşan şehrinde bilgin bir ailede dünyaya geldi. Fıkıh, hadis, felsefe, irfan ve diğer İslami ilimleri babası, Seyyid Macid Behrani (ö. 1028), Sadruddin Şirazi (ö. 1050), Mir Muhammed Bakır Damad (ö. 1041), Şeyh Bahaî (ö. 1030), Halil-i Kazvini (ö.1089),

¹³⁵ Cami'i Ahadis-i Şia, c. 1,

¹³⁶ الوافی فی جمع الاحادیث الکتب الاربعة القلیمة

Ayetullah Burucerdî fıkhi meseleleri açıklamada yeni yöntemler geliştirmiştir. Ona göre şer'î hüküm verebilmek için bilinenin aksine fıkıh tarihi, diğer mezheplerin görüşleri ve tüm hadis, tarih, siyer vb. gibi konulara vakıf olunmalıdır.

Muhammed Salih Mazenderani (ö. 1081) gibi büyük üstatlardan öğrenmiştir.¹³⁷

Felsefe ve irfanda Sadru'l Müteallihin ve Mir Damad, fıkıh, irfan ve hadiste Seyyid Macid Behrani, Şeyh Bahaî ve hadiste Halil-i Kazvini ile Muhammed Salih Mazenderani gibi büyük âlimlerden aldığı ilim ona hadiste bütünsel ve kapsamlı düşünmeyi bahşetti. Zaten Merhum Feyz'in kaleme aldığı eserlerin kapsam ve muhtevası da bunun bir göstergesidir. Telif ettiği 144 eserden fıkıh alanında en önemlisi "Mefatihü'l Şerayı", tefsirde "Tefsir-i Safi", hadiste "el-Vafi", ahlakta ise "el-Muhaccetu'l Beyza" olmuştur.¹³⁸

Allame Muhammed Bakır Meclisi, Seyyid Nimetullah Cezayiri ve Kadı Said Kummi gibi büyük âlimler Feyz-i Kaşani'nin talebelerindedir. Üstad Feyz, 1091 yılında vefat ettiği Kaşan'da toprağa verilmiştir.¹³⁹

Kütüb-i Erba'a'daki tekrarlar hariç tüm rivayetleri yeni dizim, açıklama ve şerhlerle ihtiva eden el-Vafi'de bir mukaddime, 14 kitap, bir sonuç ve 273 bab bulunmaktadır. Şeyh Aga Bozorg-i Tehrani'ye göre Vafi'de yaklaşık 50.000 rivayet zikredilmiştir. Bu

¹³⁷ Vafi, c. 1, s. 18

¹³⁸ Tefsir-i Safi, c. 1, s. 5. el-Kuna ve'l Alkab, c. 3, s. 39-41

¹³⁹ el-Kuna ve'l Alkab, c. 3, s. 41

rakam büyük ihtimalle Kütüb-i Erba'a'daki rivayetleri şerhetmek için eklenen rivayetleri de kapsamaktadır.¹⁴⁰

Müellif, bu eseri tedvin etmedeki amacını; Kütüb-i Erba'a'nın içerdiği rivayetlerin yetersizliği, tekrarlanan hadisleri, bab ve başlıkların dağınıklığı ve neticede bunlara müracaatın zorluğu vb. olarak göstermiştir.¹⁴¹ Günümüzde bu kitap 23 ciltte yayınlanmaktadır.

Ayrıca bu kitabın özeti bizzat müellif tarafından “*eş-Şafi el-Müntehab min'el Vafi*” adıyla yayınlanmıştır.¹⁴²

el-Vafi'nin Ayrıcalık ve Özellikleri

1- Kütüb-i Erba'a'daki rivayetlere belirli bir düzen vermek: Vafi'de Kütüb-i Erba'a'daki tekrarlanan rivayetler silinip yeni bir dizim ile getirilmiştir. Böylece Vafi'ye müracaat etmek, Kütüb-i Erba'a'ya müracaat etme ihtiyacını gidermektedir.

2- Rivayetlerin Şerh ve açıklaması: Her ne kadar hadis mecmualarında rivayetın şerh edilmesi yaygın bir durum olmasa da, Merhum Feyz bu yöntemle rivayetlerdeki şüphe ve anlaşmazlıkları gidererek rivayetlere yaklaşım metodunu göstermektedir.

3- Rivayetlerin senet ve metninin kısaltılmaması: Men lâ yahduruhu'l-fakîh ve Tehzibler'in aksine Vafi'de rivayetlerin tüm senetlerini eksiksiz zikredilerek senet sorunu giderilmiş ve aynı zamanda Vesail'deki yöntemin aksine metinde herhangi bir kısaltma yapılmaksızın hadisin daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır.

¹⁴⁰ ez-Zari'a, c. 25, s. 13

¹⁴¹ Vafi, c. 1, s. 1-20

¹⁴² ez-Zari'a, c. 13, s. 10

2- Münteki el-Ciman fi Ahadis el-Sihah v'el Hisan¹⁴³, Cemaleddin Hasan b. Zeynuddin (ö. 1011)

Şehid-i Sani'nin torunlarında olan Cemaleddin Ebu Mansur Hasan b. Zeynuddin hk. 959 yılında Lübnan'ın Cebel Amul bölgesindeki Cub'b kasabasında dünyaya gelmiş ve yine hk. 1011 yılında bu topraklarda vefat etmiştir.¹⁴⁴

Merhum Cemaleddin küçük yaşlarından itibaren babasının huzurunda ilim tahsiline başladı ve babasının şehadetiyle eğitime devam etmek için Medarik adlı eserini yazan arkadaşıyla birlikte dönemin ilim havzası olan Nefes şehrine gitti. Gösterdiği azim ve sebat neticesinde fıkah, hadis, rical gibi ilimlerde yüksek derecelere nail oldu.¹⁴⁵

Şeyh Bahâ'nin babası Hüseyin b. Abdüssamed, Mukaddes-i Erdebili, Şeyh Abdullah Yazdi gibi büyük âlimlerin huzurundan faydalanan Şeyh Cemaleddin'in Necibeddin Ali b. Muhammed b. Mekki Amuli ve Şeyh Abdüsselam b. Muhammed Hürri gibi talebeler eğitmiştir.¹⁴⁶

Cemaleddin'in 12 eseri bulunmaktadır ve günümüz medreselerinde usul ilminin ders kaynağı olarak mütalaa edilen *Mealimuddin ve Melaz el-Müctehidin*¹⁴⁷ adlı kitap bu eserlerden birisidir.¹⁴⁸

¹⁴³ منتقى الجمان فى الاءاحاديث الصحاح و الحسان

¹⁴⁴ Emlu'l Amel, c. 1, s. 57. Ravzatu'l Cennat, c. 2, s. 296

¹⁴⁵ Nutke'l Ciman fi'l Ahadis-i Sihah ve'l Hisan, c. 1, s. 14

¹⁴⁶ age, c. 1, s. 15

¹⁴⁷ معالم الدين و ملاذ المجتهدين

¹⁴⁸ Nutke'l Ciman fi'l Ahadis-i Sihah ve'l Hisan, c. 1, s. 12 ve 13

Şeyh Hürr, Cemaleddin'den kendi döneminin en büyük fıkıh, hadis ve rical âlimi olarak yâd etmiş ve yüce ahlak ve erdeminden övgüyle bahsetmiştir.¹⁴⁹

Şia'nın önemli hadis eserlerinden sayılan Münteki el-Ciman'da, Kütüb-i Erba'a'daki fıkhi rivayetler derlenerek senet bakımından sahih veya hasen olarak ikiye ayrılmıştır.

Kitabın mukaddimesinden anlaşıldığı üzere Şeyh bazı rivayetlerin sıhhatindeki belirsizlik, metinlerde görünen yanlışlık veya değişikliklerden¹⁵⁰ dolayı bu kitabı kaleme alarak sahih rivayetleri sahih olmayanlardan ayırt etmiştir.

Mukaddimedede kitabın 12 ayrıcalığına, örneğin hadislerin dört kısma bölünmesi, Kütüb-i Erba'a yazarlarının yöntemlerindeki değişiklikler, Şeyh'in yöntemi vb. konulara değinilmiştir.

Günümüzde üç ciltte yayınlanan bu kitap Kütüb-i Erba'a'daki Hacc kitabının sonuna kadar devam etmiş ve ne yazık ki tamamlanamamıştır.

Beşinci Dönem: Durgunluk ve Zayıflama Dönemi

Şia hadis tarihini incelediğimizde hadis yazımındaki hareketlilik ve kapsamlı çalışmaların Masum İmamların özellikle de Sadıkeyn (İmam Muhammed Bakır ve İmam Cafer-i Sadık) döneminden gaybet-i suğraya kadar yani Kütüb-i Erba'a'nın yazımına kadar sürdüğünü görüyoruz. Şeyh Tusi'nin hk. 460 yılında vefat etmesiyle medreselerde gözle görülür bir durgunluk hâkim olmuş ve hadislerle ilgili kayda değer bir çalışma ortaya çıkmamıştır. Daha da üzücü olan bu

durgunluğun hk. X. yüzyıla kadar devam etmesidir. Oysa Şia'nın fıkıh veya kelim gibi diğer dini alanlarında böylesi bir durgunluk yaşanmamıştır.

Bize göre bu durgunluğun sebebi Şeyh Müfid, Seyyid Murtaza ve Şeyh Tusi gibi büyük âlimlerin fıkıh mektebine yönelmeleri ve hadis ilmine daha az ağırlık vermeleridir.

Hk. XI ve XII. yüzyılda Muhammedun-i Selas¹⁵¹ yani Muhammed b. Murtaza Feyz-i Kaşani (ö.1091), Muhammed b. Hürr-i Amuli (ö.1104) ve Allame Muhammed Bakır Meclisi'nin (ö.1111) zuhuruyla hadis ilmi yeniden canlanıp hareketlilik dönemi başlamış ve daha önce de belirtildiği gibi düzenleme, açıklama ve tekmil içeren eserler bu dönemde ve bu şahsiyetler tarafından telif edilmiştir.

Şüphesiz Şeyh Saduk'tan sonra durgunluk yaşayan Ahbariliğin XI. yüzyılda yeniden ortaya çıkması hadis ilminin yeniden canlanmasında önemli bir etken olmuştur.

Pekiye bildiğimiz üzere Feyz-i Kaşani, Şeyh Hürr ve Allame Meclisi, Ahbari mektebinin önde gelen şahsiyet ve savunucularındandırlar. Fakat bu değerli âlimler diğer bir takım fanatik Ahbarilerin aksine mütedil ve orta halli görüşleri savunmuşlardır.

Onlar önceki dönemler ile yaşadıkları dönemi kıyaslayarak Şia'nın kelim ve fıkıhında iki fikri ekolün hâkim olduğunu farketmişlerdir. Kelim ekolü Kur'an ve rivayî öğretiler yerine Aristo'nun Meşşai felsefesi veya Eflatun'un İşrak felsefesinden etkilenmiştir. Bu yüzden de Allame Meclisi'nin Şia'nın ansiklopedisi mahiyetinde olan Biharu'l Envar'ı yazmasındaki amaçlarından birini âlimler ve ilmi çevrelerin felsefi konulara

¹⁴⁹ age, c. 1, s. 6

¹⁵⁰ Münteki el-Ciman, c. 1, s. 2

¹⁵¹ محمدون ثلاث

yönemesi olarak bildirmiştir.¹⁵² Ahbarilere göre Şia fıkhı da Kur'an ve rivayî öğretiler yerine akli bahisler ve zanna dayalı içtihat-lara dayanmıştır. Yine bu yüzden Merhum Feyz, Vafi adlı eserin mukaddimesinde Usulileri ve rivayetlerden uzaklaşmalarını şiddetle eleştirmiştir¹⁵³ ve yine Merhum Şeyh Hürr, Vesailü's-Şia adlı eserin sonunda Ahbariliğin fikri temelini savunmuştur.

Allame Meclisi'nin vefatıyla da hadis araştırmalarında yeni bir durgunluk başlamış ve kayda değer bir eser yayınlanmamıştır. Bu durgunluğun diğer bir nedeni ise Vahid-i Behbehani ile birlikte Usulî ekolünün fikhının pekiştirilmesi ve Ahbarilere karşı üstünlük kazanmasıdır.

Merhum Behbehani, Şia medreselerinde Ahbarî ekolünün hâkim olduğu bir dönemde Ahbarilik karşıtı görüşlerini açıklamıştır. Bu dönemdeki Ahbariliğin hâkimiyeti, fikhî kitabı olan kimselerin onu bir parça kumaşla sarıp gizlemeleriyle daha iyi anlaşılabilir.¹⁵⁴ Böylesi bir dönemde merhumun Ahbarilere karşı üstünlük kazanmasıyla medrese ve ilmi çevrelerde hâkimiyet Usulî müctehitlere geçmiştir. Gerçi Mirza Hüseyin Nuri, öğrencisi Muhaddis-i Kummi, Allame Mamkani, Şuşteri, Ayetullah Burucerci ve Hoi'nin gelmesiyle hadis araştırmaları yeniden canlanmış ve değerli eserler yayınlanmıştır.

Altıncı Dönem: Hadis Araştırmalarının Yeniden Canlanması

Ehl-i Sünnet'te X. yüzyılla XIV. yüzyıl, Şia'da ise V. yüzyıldan X. yüzyıla ve XII. ile XIII. yüzyılda gerçekleşen durgunluğun

¹⁵² Biharü'l Envar, c. 57, s. 233

¹⁵³ Vafi, c. 1, s. 10

¹⁵⁴ İlmu'l Usul Tarihen ve Tutevveren, s. 169

ardından XIV. yüzyıl itibarıyla hadis ve hadis ilmine yepyeni ve dinamik bir yaklaşım tarzı meydana gelmek suretiyle mevcut hadis kaynakları incelenmiş ve eleştirilmiştir.

Hadis İliminin Yeniden Canlanmasının Mihverleri

Bu dönemin önemli mihverleri kısaca aşağıdaki gibidir:

1- Hadis tarihinin derin ve eleştirisel yaklaşımına incelenmesi: Hadis yazımının yasaklanması, amacı, getirisi ve götürüsü önceki Sünnî muhaddislerince terkedilmiş bir mevzu olarak görülse de dönemin muhaddisleri bu olayın amacı ve neticelerini araştırma konusu edinmişlerdir. Buna göre Ehl-i Sünnet'in bazı muhaddisleri bu olayın kötü neticelerine değinmiş ve sahte hadislerin artmasına yol açtığını belirtmişlerdir.¹⁵⁵

Hadis ve hadis ilimleri tarih boyunca daha çok Bağdat, Nişabur, Rey, Kufe, Basra, Mekke ve Medine gibi bazı şehirlerde yaygın ve etkin olmuştur. Hatta hadis ilmini öğrenmek isteyen kimseler muhakkak bu şehirlere göç etmişlerdir.

Her şehirde ise farklı hadis âlimlerinin olmasıyla hadislere karşı farklı teamül ve görüşler hâkim olmuştur. Örneğin Medine'de nakilci ekolü, Kufe'de ise akalçı ekolü üstün olmuştur. Böylelikle hadis tarihinde hadis medrese ve mektepleri kurulmuş ve şekillenmiştir.

2- Hadis araştırmalarının genelden özele indirgenmesi: Gerek hadis tarihinin ilk dönemlerinde gerekse muasır dönemden önceki dönemlere baktığımızda hadis ilmiyle ilgili yazılan eserlerin genel bir şekilde hadis ilimlerini ihtiva ettiklerini görmekteyiz.

¹⁵⁵ İzva'i a'l'a's-Sünneti'l Muhammediye'de Muhammed Eburiye gibi, s. 121

Son yıllarda bu eserlerin yeniden hayat bulması için birçok şahıs, araştırma merkezi veya üniversite gerek el yazmaları gerekse eski baskıların daha iyi basımı için yoğun çabalar sarfetmekte. Bu çalışmalar aynı zamanda müellif ve eserleri hakkında birçok değerli bilgi ihtiva etmektedir. Genellikle de mukaddime bölümünde müellifin biyografisi, eserleri, üstatları ve öğrencileri, telif metodu, eser hakkında diğer araştırmalar ve eserde kullanılan kaynakların incelenmesi yer almaktadır.

Mesela İbn Salih'in yazdığı *Mukaddime* veya Mamkani'nin yazdığı *Mikbasu'l Hidaye* gibi eserlerde olduğu gibi. Oysa günümüzde hadis araştırmaları belirli bir konu ve özel bir çerçeve dâhilinde yapılmaktadır. İlelu'l Hadis, nasih ve mensuh, rivayet etmedeki sebepler vb. özel araştırmaya mazhar olmuş konulardan bazılarıdır.

3- Hadislerin eleştirilmesi ve elenmesi: Bundan önceki dönemlerde hadis ve usul-i hadis meselelerine kutsal bir çerçeve dâhilinde bakıldığından az sayıda araştırmacı yoğun itirazları göze alıp hadisleri eleştirmeye veya elemeye cesaret etmiştir. Oysa günümüzde hadisler için bu kutsallıktan bahsedemeyiz. Bu ise hadis araştırmacılarını daha çok araştırma ve eleştirmeye meylettirmiştir.

Son dönemlerde çoğu Ehl-i Sünnet'in hadis mecmuaları olmak üzere bazen Şia'nın da hadis mecmualarını eleştiren eserlerin artarak yayınlanması bunun en basit örneğidir.

4- Hadis sözlüğü ve fihrist çalışmaları: Günümüz hadis araştırmacılarının birçoğu hadis kaynaklarının daha rahat kullanımı ve istenilen hadise daha hızlı ulaşılması için hadis sözlüğü ve fihrist çalışmaları yapmaktalar. Bu sözlüklerin bir kısmı konulu diğer kısmı ise alfabetiktir.

Hadis sözcüklerinin ilki Ehl-i Sünnet'in hadis kaynakları üzerine bir grup oryantalist tarafından hazırlanan Mucemü'l Müfehris li Elfazi'l Sihahi's-Sitte¹⁵⁶ adlı eserdir.

Mucemü'l Müfehris li Elfazi'l Biharu'l Envar, Mucemü'l Müfehris li Elfazi'l Kütüb-i Erba'a, el-Kaşifu'l Elfaz-i Nehcü'l Belaga vb. gibi eserler ise Şii araştırmacıların hazırladığı fihrist çalışmalarından bazılarıdır.

5- Eski eserlerin ihyası: İlk dönem âlimlerinin yorulmak bilmeyen azimli çaba ve gayretleriyle derledikleri eserler hadis ilmi ve hadis mevzuları için birer bilgi hazinesidir. Bu eserlerin bir kısmı çeşitli doğal felaketler veya toplumsal fitne ve yangınlar neticesinde yok olmuşsa da günümüzde bize ulaşan mecmualar iki haldedir:

a) Eserlerin büyük bölümü el yazması olarak özel veya genel kütüphanelerde muhafaza edilmektedir.

b) Yayınlanmış olan eserler ise istenilen kalitede olmayıp baskı hataları içermektedir. İçiş küçük harflerle yazılmış yazıları ve bazen onlarca ciltlik eserin iki üç cilde sığdırılmasıyla bu eserlerden yeterince faydalanmak mümkün değildir.

¹⁵⁶ المعجم المفهرس لاءلفاظ الصحاح الستة

Son yıllarda bu eserlerin yeniden hayat bulması için birçok şahıs, araştırma merkezi veya üniversite gerek el yazmaları gerekse eski baskıların daha iyi basımı için yoğun çabalar sarfetmektedirler. Bu çalışmalar aynı zamanda müellif ve eserleri hakkında birçok değerli bilgi ihtiva etmektedir. Genellikle de mukaddime bölümünde müellifin biyografisi, eserleri, üstatları ve öğrencileri, telif metodu, eser hakkında diğer araştırmalar ve eserde kullanılan kaynakların incelenmesi yer almaktadır.

6- Oryantalistlerin hadis araştırmalarına yönelmeleri: Günümüzde müsteşrikler gerek Batı ülkelerdeki üniversitelerden aldıkları eğitim neticesinde gerekse İslami ülkelerde bulunup, yaptıkları kültürel ve İslami araştırmalar neticesinde önemli eserlere imza atmışlardır.

Bunlardan Goldziher gibileri ise yaptıkları tek taraflı hadis araştırmalarıyla Ehl-i Sünnet tarihi ve hadis kaynaklarına önemli eleştiriler getirmiş ve Ehl-i Sünnet araştırmacılarını gazaplandırmışlardır.¹⁵⁷

7- Hadis araştırmalarında bilgisayar kullanımı: Bilgisayarın icat edilmesi insanların günlük hayat ve ilişkileri açısından pek faydalı neticeler doğurduğu gibi ilim ve araştırmalar için de aynı yönde katkıda bulunmuştur. Her ne kadar İslam dünyası bilgisayarın icadında rol oynamasa da din ve İslami araştırmalar açısından takdire şayan noktalara ulaşmıştır.

Araştırmacılar Sünni ve Şia'nın çeşitli hadis yazılımlarını kullanarak istedikleri her türlü bilgiye veya hadise kolayca erişebilmekte ayrıca internet üzerinden de çeşitli hadis web sitelerinden faydalanabilmektedirler.

Hadis ilmiyle alakalı eğitim ve araştırma merkezlerinin ortaya çıkışı, araştırma dergilerinin yayınlanması son dönem hadis araştırmalarının diğer kazanımlarındandır.

¹⁵⁷ Daha fazla bilgi için bkz. Ferheng-i Haverşin - san (Şarkiyatçılar Sözlüğü), s. 328-336